

66
581

Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»
Факультет «Соціальний менеджмент»
Кафедра соціології та гуманітарних дисциплін

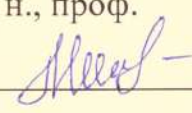
**Кваліфікаційна робота
магістра**

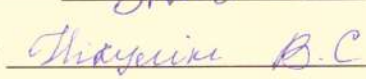
на тему **«ПОЛІТИЧНА ОСВІЧЕНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ
ПОВЕДІНКИ ІНДИВІДІВ І ГРУП»**

Р44238

Виконала студентка 2 курсу, групи СМ-61
другого (магістерського) рівня освіти
спеціальності 054 – Соціологія
освітньої програми – “Соціологія управління
(управління соціальними комунікаціями)”
Бондаренко Анастасія Дмитрівна

Керівник: д. соц. н., проф.

І.С. Нечітайло

Рецензент: В.С.

Харків – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІЧЕНОСТІ.....	7
1.1. Політична освіченість індивідів і груп як складова політичної культури.....	7
1.2. Структура і функції політичної освіченості	21
РОЗДІЛ 2. МІСЦЕ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІЧЕНОСТІ В СТРУКТУРІ ЧИННИКІВ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНЦІВ	33
2.1. Політична поведінка населення України: динаміка, особливості, фактори	33
2.2. Залежність характеру політичної поведінки українців від рівня їх політичної освіченості	41
2.3. Рівень політичної освіченості індивідів і груп: основні індикатори вимірювання.....	44
2.4. Деякі результати апробації методики вимірювання рівня політичної освіченості сучасних українців	57
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Протягом останніх п'яти років Україна перебуває в складній економічній та політичній ситуації, яка тимчасово стабілізується чи загострюється. Незважаючи на це Україна зробила вибір, обравши для себе європейську інтеграцію, як стратегічний напрям розвитку. Це означає, що суспільство має набути певних ознак, відповідних європейським цінностям, таким як верховенство права, свобода, рівність, демократія та політичний плюралізм. Досягти таких результатів можна лише за допомогою функціонування громадянського суспільства, політичне мислення якого є критичним, а прийняття рішень обґрунтованим.

Проблема політичної культури була і залишається актуальною для різних часів та держав. Проте варто зазначити, що особливості її розвитку та функціонування унікальні в кожному випадку. На формування політичних «традицій» України помітно вплинуло історичне минуле. Як зазначив О. Рудакевич «Нація, яка довго перебувала під іноземним гнітом і культура якої піддавалась тотальному знищенню, починає набувати нових ментальних рис. У неї розвивається мімікрія, тобто здатність пристосовуватись до чужих порядків, формальне сприйняття суспільних ідеалів і норм, консерватизм як спосіб захисту й збереження власних етнічних рис, комплекс меншовартості» [47, с. 220].

Також можна навести приклад перебування країни у складі СРСР. Через методи тоталітарного управління суспільством, а саме обмеження свободи та маніпуляції масовою свідомістю, активність громадян знизилася. Хоча формально рівень освіти, в тому числі й політичної, був достатньо високим. Отже, актуалізується необхідність визначення поняття «політична освіченість» та більш глибокого аналізу відповідного феномену.

У сучасній науці тема політичної освіченості досліджена недостатньо. Більшість інформації є занадто спрощеною або представляє вузький підхід конкретного напрямку (політологія, психологія тощо).

Виходячи з вищезазначеного, *об'єктом* нашої кваліфікаційної роботи є політична освіченість, а *предметом* – політична освіченість як фактор політичної поведінки індивідів і груп.

Мета роботи полягає у визначенні ролі політичної освіченості у спрямуванні політичної поведінки індивідів і груп.

На досягнення цієї мети орієнтовані наступні дослідницькі завдання:

- проаналізувати наукові підходи до вивчення політичної культури і політичної освіченості;
- визначити зміст поняття «політична освіченість»;
- виявити і проаналізувати чинники політичної участі та електоральної поведінки населення України, визначити місце політичної освіченості у ряді цих чинників;
- розробити методику вимірювання рівня політичної освіченості індивідів і груп, здійснити її апробацію;
- представити результати апробації методики вимірювання рівня політичної освіченості індивідів і груп.

Теоретико-методологічний базис даної кваліфікаційної роботи склали культуральна соціологія Дж. Алесандера та теорія раціоналізації В. Парето.

Розкриваючи поняття політичної освіченості, ми спираємося на наукові праці таких зарубіжних вчених як Г. Алмонд, Е. Баталов, С. Верба, Т. Парсонс та ін., а також на напрацювання і наукові розробки вітчизняних дослідників політичної культури і політичних процесів, які розкривали їх сутність з соціологічної точки зору, а саме йдеться про Є. Головаху, В. Григор'єва, П. Кутуєва, О. Куценко, В. Матусевича, Н. Паніну, Ю. Пахомова, О. Рудакевича та ін.

З метою вирішення поставлених завдань в теоретичній частині кваліфікаційної роботи використовується комплекс загальнонаукових методів, які забезпечують логіку і системність дослідження: порівняльний аналіз, синтез, системний аналіз.

Емпіричну основу кваліфікаційної роботи склали, по-перше, дані загальноукраїнських моніторингів і опитувань, проведених Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, соціологічною службою Центру Разумкова, Соціологічною групою «Рейтинг». По-друге, емпірична основа включає в себе результати досліджень, проведених авторкою за проблематикою політичної культури і політичної освіченості, а саме: (1) фокусовані групові інтерв'ю з пересічними громадянами України, що представляють різні вікові категорії (жовтень-листопад 2019 р.; три фокус-групи: $n_1=8$, $n_2=7$, $n_3=7$); (2) експертне опитування (січень 2020; $n=10$; у якості експертів виступили доктори і кандидати соціологічних і політичних наук, що здійснюють свою наукову діяльність в межах політології і політичної соціології); (3) онлайн опитування на тему «Політична освіченість харків'ян» (січень 2020 р.; $n=117$; вибірка випадкова, нерепрезентативна). Онлайн опитування проводилося з використанням анкети, створеної за допомогою Google форм. Опитування мало пілотажний характер і було спрямоване на апробацію інструментарію, розробленого авторкою.

Для обробки даних використовувалися математико-статистичні методи, зокрема, для виявлення зав'язків між окремими ознаками, використовувалися методи кореляційного аналізу, а саме розрахунку Хі-квадрат і заснованих на ньому коефіцієнтів Пірсона (С), Чупрова (Т), Крамера (Тс).

Результати дослідження пройшли апробацію на XXVI Міжнародній студентській науковій конференції «Соціальна довіра, соціальне партнерство, соціальний капітал: студентський погляд на проблеми». Окрім того, за результатами даної кваліфікаційної роботи нами опубліковано наступні наукові праці: 1) Бондаренко А. Образ политического лидера в сознании

современных украинцев: некоторые результаты фокусированных групповых интервью / А. Бондаренко // Сборник трудов молодых ученых ХГУ «НУА». – 2019 г.; 2) Бондаренко А. Политическая образованность и доверие к власти: некоторые перспективы социологического анализа взаимосвязи / А. Бондаренко // Социальное доверие, социальное партнёрство, социальный капитал: студенческий взгляд на проблемы : программа и материалы XXVI Междунар. студен. науч. конф., 13 апр. 2019 г. / Нар. укр. акад. [и др.]. – Харьков, 2019. – С. 65–66.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів та шести підрозділів, висновків, переліку використаних джерел і додатків. Основний текст роботи викладено на 70 сторінках. Перелік використаних джерел включає 70 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІЧЕНОСТІ

1.1. Політична освіченість індивідів і груп як складова політичної культури

В рамках соціологічної і соціально-філософської теорії поняття політичної освіченості представляється як складова політичної культури, тому вважаємо за доцільне спочатку зупинитися на понятті «політична культура» і рухатися в напрямку розкриття поняття «політична освіченість».

Існує багато визначень поняття «політична культура», що зумовлено його складністю і недостатнім вивченням. У зарубіжній соціології це поняття розглядають здебільшого як політичну систему, інтеріоризовану в знаннях, почуттях і оцінках населення. Основні концептуальні уявлення про політичну культуру було розроблено у працях таких зарубіжних теоретиків як Г. Алмонд, Е. Баталов, С. Верба, Д. Девайн, С. Ліпсет, Г. Пауелл, У. Розенбаум, Р. Такер, С. Уайт та ін.

Термін «політична культура» було введено в науку сучасним американським політологом Х. Файнером у роботі «Системи правління великих європейських держав» у 1956 р., де вчений зробив спробу пояснити вплив культурно-етнічних факторів на політичні процеси. Проте, слід визначити, що інтерес у теоретиків до концептуального пояснення феномену політичної культури виник не випадково і підтримувався у 1950-1960х рр., коли нові методи, і в першу чергу біхевіоризм, витісняли застарілі інституціональні підходи [52, с. 309].

Політична культура, на думку Х. Файнера, – це продукт природно історичного розвитку. При цьому велику роль у формуванні політичної культури кожної країни грають такі чинники, як її геополітичне положення; соціальна і політична структура суспільства; характер суспільних відносин; політичні традиції; особливості національної культури і національної

психології. Так, політична культура, вважав він, органічно пов'язана з правовою культурою, моральністю, ідеологією. Політичну ідеологію можна розглядати як ядро політичної культури, оскільки саме ідеологія визначає зміст і об'єм права, вибір етичних норм і принципів в політичній теорії і практиці.

Сучасна теоретична дискусія про процес і механізми формування політичної культури починається з класичного визначення відомого американського вченого Г. Алмонда. В аналізі політичної культури Г. Алмонд використовував *функціональний* підхід, з позицій якого політична культура переважно розглядалася як психологічний феномен. Кожна політична система, згідно Г. Алмонду, «включена в особливий зразок орієнтацій на політичні дії», який вчений назвав «політичною культурою».

Витоки даного обґрунтування простежуються у «Структурі соціальної дії» Т. Парсонса (1937 р.) У даній роботі простежується спроба подолання утилітаристських та позитивістських інтерпретацій суспільних явищ і вихід на дію людини як фундаментальну основу з її подвійною зумовленістю. Т. Парсонс приходить до висновку, що у структурі механізму організації дії закладено два види орієнтацій: мотиваційні та ціннісні (відповідно внутрішня та зовнішня детермінованість). Проте, поряд із узагальненими характеристиками кожна із орієнтацій володіє й іншими структурними та функціональними властивостями. Зокрема, специфіка мотиваційної орієнтації виявляється у здатності суб'єкта розрізняти в середовищі, як фізичному так і соціальному, окремі об'єкти, ідентифікувати їх з точки зору задоволення потреб, здійснювати порівняльну оцінку і вибір [34]. Інша частина – ціннісна складова – набуває форми орієнтації суб'єкта на реакції інших суб'єктів, детермінована цінностями, нормами та зразками поведінки, тобто зовнішніми стимулами.

Найбільш повне визначення політичної культури запропонував С. Верба: «Політична культура суспільства складається з системи емпіричних

переконань (*believs*), експресивних символів і цінностей, що визначають ситуацію, в якій відбувається політична дія. Вона формує суб'єктивну орієнтацію на політику» [69, с. 513].

В роботах Г. Алмонда і С. Верби політична культура визначається як зразки індивідуальних позицій та орієнтацій щодо політики учасників певної політичної системи, як суб'єктивна сфера, що утворює підстави політичних дій і надає їм значення» [68, с. 50]. Ця теза набуває подальшого розвитку в класичній праці вчених «Громадянська культура» [62], де науковці визначають політичну культуру як сукупність психологічних орієнтацій людей стосовно політичних об'єктів, як знання, почуття та оцінки політичних явищ. Тобто вони наголошують на суб'єктивних рисах політичної культури і не включають до неї політичну діяльність.

Визнаючи наявність у суспільстві безлічі конкуруючих політичних орієнтацій, автори концепції виявили, що політичні культури відрізняються одна від одної деякими основними політичними позиціями. Політична позиція обумовлює схильність до певних типів поведінки в рамках політичної системи, що існує на даний час.

Політичні орієнтації (політичні позиції) індивіда, по Алмонду і Пауеллу, включають три компоненти:

когнітивний, тобто знання, отримані індивідом про політиків, політичні інститути і партії;

афективний, тобто почуття, що зумовлюють реакцію індивіда: відчуття симпатії або антипатії, потягу або відрази, захоплення або презирства;

оцінний, що включає цінності, вірування, ідеали, ідеологію. Залежно від домінування одного з трьох компонентів вчені виділяли більш-менш секуляризовані культури в залежності від того, якою мірою політична поведінка індивіда ґрунтується на раціональних знаннях або віруваннях.

В свою чергу Г. Алмонд і С. Верба виділили три «чистих» типи політичної культури:

Перший тип — патріархальний (приходський), для якого характерна відсутність інтересу громадян до політичного життя. Члени суспільства не очікують жодних змін з боку політичної системи, тим більш не виявляють власної ініціативи, щоб ці зміни мали місце. Аполітичність, замкнення на місцевій або етнічній солідарності, характерні для цього типу політичної культури. Така культура може відразу стати панівною в молодих державах, але вона зберігається і в розвинених індустріальних країнах, коли кругозір більшості громадян обмежений прихильністю до своїх коренів, свого місця проживання.

Другий тип — підданський, де присутня сильна орієнтація на політичні інститути, поєднана з низькою індивідуальною активністю громадян. Державна влада уявляється, в основному, в плані спускання зверху норм, яких необхідно дотримуватися, регламенту, якому потрібно підкорятися. Людьми керує побоювання, покарання, або очікування благ.

Третій тип — активістський «partiципаторна політична культура», або політична культура участі, для якої характерна зацікавленість громадян в політичній участі і прояв на практиці такої активності [70].

Автори даної типологізації підкреслюють, що ці три типи на практиці взаємодіють між собою, утворюючи змішані форми з перевагою тих або інших компонентів: провінціалістсько-підданський, піддансько-partиципаторний, провінціалістсько-partиципаторний [68].

Згідно Г. Алмонду і С. Вербі на політичну культуру впливають такі чинники:

- первинна соціалізація;
- рівень освіти;
- доступ до засобів масової комунікації;
- наявність досвіду контактів з урядовими організаціями;
- вплив соціально-економічної дійсності, до якої входять наступні

компоненти:

- цінності, що становлять мотиваційний базис політики;
- норми, що регулюють поведінку;
- символи, умовні образи ідеалів (герб держави, гімн, національні прапори);
- традиції, що передаються з покоління в покоління;
- кошти, за допомогою яких здійснюється реалізація політичних орієнтацій.

Варто зазначити, що важливою характеристикою політичної культури є ступінь її однорідності [25, с. 78].

Виходячи з виділеної структури, вчені визначили: Політична культура - це різноманітні, але стійко повторювані когнітивні, афективні та оціночні орієнтації, щодо політичної системи, її аспекти на вході, на виході і себе, як політичного актора [46].

Відомий канадський дослідник проблем політичної культури Деніел Белл, окреслюючи її світоглядні, ціннісні та інституційні компоненти, наголошує, що вчинки людей залежать від того, що вони думають, як відчують, у що вірять. На думку вченого, політична культура складається з ідей, припущень, цінностей, переконань, які зумовлюють політичну дію. Вона слугує фільтром або лінзою, через яку політичні актори бачать світ. Політична культура є мовою політичного дискурсу, словником і граматиною політичної дискусії та взаєморозуміння [28, с. 11].

Роль факторів політичної культури у процесі становлення і видозміни політичного порядку описував і С. Хантінгтон, розглядаючи, зокрема, різні сценарії кореляції між становленням інститутів сучасної держави і розвитком форм політичної участі громадян [53]. Також він пропонував в залежності від мотивації дій розрізняти два види політичної участі: автономну (виражає свідомо зумовлені форми політичної поведінки індивідів, набула поширення насамперед в західних ліберальних демократіях) і мобілізовану (вимушена участь в політичних діях під тиском держави, впливом страху, підкупу, боргу

та інших неполітичних стимулів, характерно для традиційних суспільств, авторитарних і тоталітарних політичних режимів) [38].

Проблема політичної культури розроблялась і розробляється теоретично як прихильниками структурно-функціонального аналізу, так і представниками інших методологічних стратегій у світовій політичній науці. Однак при всій множинності концепцій політичної культури ця теорія, за загальним визначенням політологів, тривалий час не могла вийти за межі вихідних «евристичних» визначень. Американський політолог У. Розенбаум назвав такі теорії «загадкою сфінкса» [67].

І все ж політична наука продовжувала вивчати різноманітні аспекти політичної культури. Вагомі дослідження в галузі політичної культури здійснили В. Айхер, Р. Буер, Ф. Бейлі, М. Бернстайн, Є. Вятр, Д. Гарднер, Д. Горер, Д. Елазар, Р. Інглехарт, А. Інкелес, Р. Карр, С. Ліпсет, С. Ложд, Д. Мід, Дж. Нейсбіт, Л. Пай, Д. Рікман, Дж. Рітцер, Дж. Ролз, Р. Робертсон, Р. Такер, Р. Тезлаф, Г. Тернборн, А. Турен, С. Уайт, М. Уотерс, Т. Хірші, Т. Фрідман, Е. Фром, Ф. Фукуяма, Е. Ціммерман, А. Юраун та ін.

Англійські дослідники А. Кардинер, С. Вайт акцентують увагу на об'єктивному аспекті явища, а саме на політичній діяльності й поведінці носіїв політичної культури. Очевидно, раціональним є діалектичне поєднання в розумінні політичної культури обох аспектів, позаяк вона може бути виявлена та оцінена тільки через реальність політичної дії та поведінки суб'єктів [39].

Є. Вятр та Д. Пол переконані, що разом із „зразками” політичної свідомості до політичної культури обов'язково мають бути включені й „зразки” політичної поведінки. На їх погляд, далеко не все в нашій діяльності контролюється та фіксується свідомістю, що дає можливість стверджувати, що не всі моделі поведінки індивідів та груп можна пояснити моделями їхньої свідомості. Приблизно таку саму позицію зайняв відомий історик та політолог Р. Такер: «Культура є звичним образом життя суспільства, який

включає як загально прийняті способи мислення, переконання, так і загально прийняті взірці поведінки. Політична культура – це ті елементи культури, які мають відношення до правління та політики» [65, с. 7]. При цьому важливо підкреслити, що йдеться про свідомість та поведінку як індивідів, так і різних спільнот, включаючи соціальні класи та нації.

Подальші теоретичні розробки поняття «політична культура» стосувалися пропозицій включення у розгляд поняття таких елементів як ставлення до дисципліни чи урядових зобов'язань (Д. Робертсон), політична ідентичність (Б. Гірвін), політична довіра, політична компетентність (Є. Головаха, Н. Паніна, Ю. Пахомов, Р. Чурілов, Н. Буров). Радикально новий погляд на природу політичної культури запропонували представники пост структуралістського напрямку. Відштовхуючись від концепції М. Фуко про мікрофізику влади, вони розглядають політичну культуру як перформативну дискурсивну система яка регулює створення політичного знання та виконання політичних дій.

Американські політологи Дж. Олмонд і Дж. Пауелл визначають політичну культуру як сукупність індивідуальних настанов і орієнтацій учасників певної системи, як суб'єктивну сферу, що є основою політичних дій [6; 16].

На думку Л. Дитмера, у політичній культурі є те, що належить “культурі” і не дозволяє зводити її ні до “політичної структури”, ні до “політичної психології”. Основою аналізу політичної культури є символи, оскільки саме за їх допомогою люди виражають і передають один одному свої почуття і цінності, і тому політична культура – це система політичних символів, певна семіологічна система, що передбачає семантичний аналіз змісту політичних символів та понять і включається до ширшої системи – системи політичної комунікації [2; 6].

Серед новітніх доробків зарубіжних дослідників політичної культури варто виокремити роботу Ж.-К. Барб'є, присвячену комплексному підходу до

політичних культур і різноманітності в Європі [5]. На підставі великого масиву емпіричних даних, отриманого в багатьох країнах ЄС, демонструються можливості соціологічного й етнографічного аналізу в розумінні поточних і майбутніх завдань європейської інтеграції, яка сьогодні зводиться, насамперед, до функціонування економіки [61]. Словенський дослідник Я. Коленц звертається до антропологічного підходу у вивченні політичної культури в транзитивний період, коли істотно зростає вагомість суб'єктивних чинників політичної консолідації [63]. У свою чергу, Б. Вегенер у дослідженні політичних культур посткомуністичного транзиту пропонує використовувати евристичний потенціал підходу соціальної справедливості [64].

Американський політолог Л. Пай досить широко трактує політичну культуру. Він, зокрема, включає до неї зміст таких категорій, як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу [66].

Розглядаючи політичну культуру як соціокультурний феномен, закордонні автори по-різному підходили до тлумачення цього поняття. Загалом же виділилось три основні підходи: об'єктивістський підхід (Р. Карр, М. Бернстайн, Р. Такер та ін.), де політична культура – це культура поведінки в політиці; суб'єктивістський підхід (М. Фуко, Ю. Хабермас та ін.), де політична культура – це нав'язування індивіду політичних змістів і орієнтацій; конструкціоністський підхід (Г. Алмонд, С. Верба, С. Ліпсет, С. Вайт, Р. Лейн, Р. Інглехарт, В. Вільденбанд, М. Вебер, В. Дільтей, Ф. Ніцше, Т. Риккерт, П. Сорокін, А. Тойбі, М. Шелер, О. Шпенглер, А. Панарін та ін.), який передбачає ціннісне розуміння політики і політичної культури.

В українській політичній думці поняття «політична культура» чи не вперше застосував В. Липинський, який визначив політичну культуру як «хотіння і вміння» національних еліт використовувати у своїй діяльності

«дані політичної науки». Рівень політичної культури, за В. Липинським, є показником інтелігентності певної нації, її здатності «спокійно і правдиво» аналізувати суспільні явища і передбачати наслідки подій [23, с. 344].

На початку 1990-х років концептуальні розробки політичної культури, здійснені західними авторами почали активно адаптуватися українськими науковцями. Серед українських соціологів окремі аспекти політичної культури вивчали О. Вишняк, Є. Головаха, А. Горбачик, В. Матусевич, О. Резнік, О. Стегній, В. Степаненко, М. Чурілов, М. Шульга та ін.

Авторським колективом Інституту соціології НАН України (Є. Головаха, Н. Паніна, Ю. Пахомов та ін.) у 1991 р. було ґрунтовно досліджено політичну культуру населення України [41].

Запропонований підхід став спробою адаптувати класичну концепцію політичної культури до тодішніх реалій українського суспільства. Вагомим внеском в аналіз теоретико-методологічних проблем політичної культури стали праці Є. Головахи, В. Григор'єва, В. Матусевича, Н. Паніної, О. Рудакевича та інших українських дослідників, у яких на основі розробок, що стали класичними, проаналізовано окремі конкретні аспекти феномену політичної культури, особливості її формування і розвитку в Україні, запропоновано її типологію, розглянуто взаємозв'язки між політичною культурою, політичною свідомістю, ментальністю, національною ідеєю тощо. Так, зокрема, Є. Головаха в монографії «Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні» аналізує ті елементи, що, на його думку, безпосередньо відображають послідовність залучення народу до сфери політичного життя суспільства [9, с. 96].

Саму політичну культуру він трактує як «сукупність сталих форм політичної свідомості та поведінки, що визначають особливості функціонування суб'єктів політичного процесу в межах певної політичної системи» [9, с. 100].

У багатьох працях українських вчених визначення політичної культури використовується для трактування широкого кола явищ, як-то: історичні традиції, ментальність, національна ідея, архетипи світосприймання й світорозуміння тощо. Згідно поглядів В. Григор'єва, «політична культура є явищем настільки складним, багатозначним, суперечливим, що особистість, навіть достатньо освічена, не в змозі повністю її сприйняти» [12, с. 38].

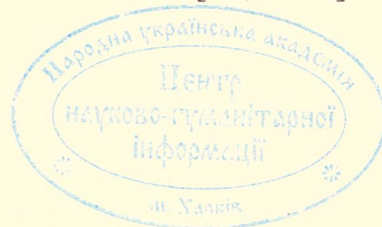
У працях вітчизняних науковців та авторів близького зарубіжжя помітні розбіжності в трактуванні політичної культури, переважно вони торкаються суті, структурних компонентів та функцій. Одна група вчених визначає політичну культуру як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності та відносин, що відображають, закріплюють і реалізують головні національні цінності й інтереси, формують політичні погляди та навички участі громадян у суспільно-політичному житті (В. Бебик, М. Головатий, В. Ребкало). Інші фахівці вбачають у політичній культурі систему обумовлених історично, відносно сталих і репрезентованих переконань та настанов свідомості та моделей поведінки індивідів і груп, а також моделей функціонування політичних інститутів та утвореної ними системи (Е. Баталов, Б. Цимбалістий). Певна частина вчених вважає, що політична культура — це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, що визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень і сформованість їхньої політичної активності (Н. Паніна, Ю. Пахомов, Н. Чурилов). Також деякі вчені (Л. Нагорна, В. Матусевич) розглядають політичну культуру як сукупність знань, цінностей, політичного досвіду та традицій, принципів і способів політичної діяльності, функціонування політичних інститутів. Представники іншого напрямку (В. Бебик, О. Рудкевич) досліджують політичну культуру з позиції узагальнюючих політико-психологічних характеристик індивіда, ступеня його політичної розвиненості, вміння реалізувати власні політичні знання в межах функціонуючої системи. Тут першочерговим є звернення до понять

«національна культура» і «менталітет», які сприяють формуванню певних політичних орієнтацій та в кінцевому результаті реалізуються в політичній поведінці [48; 49]. На думку автора, обидва згаданих напрями аналізу не суперечать один одному і мають бути поєднані з метою більш комплексного вивчення стану як політичної культури, так і чинників формування її основних типів.

Дослідник В. Бебик пропонує під поняттям «політична культура» розуміти якісний параметр політичного життя суспільства, що характеризує ступінь розвитку і співвідношення між правовими, соціальними та психологічними регуляторами функціонування політичної сфери суспільства. Останні сприяють політичній соціалізації особистості, конституйовані в соціально-політичних інститутах, суспільній свідомості та політичній практиці [3, с. 232].

У 1998 р. була опублікована ґрунтовна праця Л. П. Нагорної «Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії». У ній автор вважає доцільним досліджувати політичну культуру українського народу (а відтак і політичну націю) у двох площинах – історичній та соціокультурній з урахуванням здобутків сучасних досліджень, а також потрібно обов'язково зазначити множинність, багатоплановість її характеристик [28, с. 36].

Л. Нагорна, використовуючи схеми теорії фрагментарності С. Ліпсета, приходить до висновку, що політична культура в Україні є неоднорідною, тому можна говорити тільки про одночасне функціонування двох типів політичної культури. Автор дійшла висновку, що універсалізові віддають перевагу на Сході і Півдні України, тоді як на Заході України пріоритет мають критерії партикуляризму. У той час як на Наддніпрянщині більш популярні колективістські орієнтації та егалітаризм, на Заході України явна перевага надається самоорганізації на основі індивідуалізму та елітизму [28, с. 36].

Загалом у сучасній українській суспільно-політичній думці, як стверджує В. Нагорний, можна виділити три напрями наукового вивчення феномену політичної культури. Перший зводиться до соціологічного аналізу сучасного стану політичної культури; при цьому основну увагу звертають на пізнавальні та практичні компоненти формування суспільної свідомості та їх засвоєння на рівні групи, особи. Другий будується на дослідженні взаємозв'язків і взаємодії ментальності і політичної культури. Третій виходить із розуміння політичної культури як сфери взаємодії політики, культури, моралі (тобто як предмета політичної філософії чи політичної етики) [29, с. 86].

Найбільш поширеними в даний час є такі визначення. Політична культура – це:

- сукупність типових для конкретного суспільства форм і зразків поведінки людей в публічній сфері, що втілюють їх ціннісні уявлення про зміст і цілі розвитку світу політики і закріплюють усталені в соціумі норми і традиції взаємин держави і суспільства;
- рівень, характер і зміст політичних знань і навичок громадян, що впливають на їх політичну поведінку і участь в суспільно-політичному житті;
- сукупність елементів і феноменів свідомості, культури в цілому, політичної поведінки, формування і функціонування держави і політичних інститутів, що забезпечують відтворення політичного життя суспільства, політичного процесу;
- сукупність найбільш стійких форм, «духовних кодів» політичної поведінки, які свідчать про ступінь засвоєння загальновизнаних норм і традицій державного життя.

У широкому сенсі політичну культуру можна розглядати як історично обумовлену якісну характеристику політичної сфери суспільства, що включає

рівень розвитку суб'єкта політики, його політичну діяльність і результати цієї діяльності [10].

У вузькому сенсі під нею розуміється комплекс уявлень тієї чи іншої національної або соціально-політичної спільності про світ політики. Подібно до того як культура в цілому визначає і наказує ті чи інші норми і правила поведінки в різних сферах життя і життєвих ситуаціях, політична культура визначає і пропонує норми поведінки та «правила гри» в політичній сфері

Незважаючи на різні підходи до визначення цього поняття, традиційні погляди на політичну культуру зводяться до її визначення як певної ціннісно-нормативної системи, що поділяється більшістю населення тієї чи іншої держави. Згідно із таким визначенням, політична культура включає у себе політичні ідеї цінності, установки, символи, базові політичні орієнтації а також зразки політичної поведінки і норми політичної практики.

Політична культура має складну структуру і включає у себе пізнавальний, морально-оціночний і поведінковий компоненти.

Пізнавальна складова політичної культури представлена політичною освіченістю, політичними знаннями і способами політичного мислення.

Морально-оціночна складова – це політичні почуття, орієнтації, ідеали і конкретні цілі, що зумовлюють політичну участь, пасивність чи активність індивідів і груп.

Поведінкова складова передбачає певні політичні установки, диспозиції, зразки політичної поведінки, як і певні політичні практики.

Отже, політична освіченість є невід'ємною і важливою складовою політичної культури.

Політична освіченість – відносно нове поняття в західній і вітчизняній соціології, яке й досі не має чіткого і загальноприйнятого світовим науковим співтовариством визначення. В ході виконання нами роботи, ми спробували, спираючись на початкове визначення поняття «освіченість» і на тому

науковому доробку, який доступний нам до теперішнього часу, дати визначення цьому соціальному явищу.

Для початку зупинимося на визначенні освіченості взагалі. У вузькому розумінні цього поняття освіченість - це рівень освіти як сукупності знань, отриманих в процесі навчання. Але це формулювання є занадто спрощеним. Ми будемо розглядати освіченість як якість особистості, що характеризує здатність людини використовувати у своїй життєдіяльності засвоєні нею продукти матеріальної і духовної праці людей, тобто їх минулого досвіду і включати їх в свій власний досвід, керуючись чинними соціальними нормами і духовними цінностями в суспільстві. На практиці освіченість полягає в обсязі інформації (знань, умінь, навичок), що дозволяє правильно мислити в межах існуючої системи уявлень, міркувати, прагнути до добра, оцінювати наслідки своїх дій. Освіченість визначається вмінням людини осмислювати явища у власному духовному житті. Все це, врешті-решт, складається в цілісну картину світу [35].

Релевантним є також визначення поняття з педагогічного словника, де освіченість розглядають як якість розвинутої особистості, яка засвоїла досвід, за допомогою якого вона стає здатною орієнтуватися в навколишньому середовищі, пристосовуватися до нього, охороняти і збагачувати його, отримувати про нього нові знання і за допомогою цього безперервно вдосконалювати себе. Критеріями освіченості є системність знань і системність мислення, які проявляються в тому, що людина здатна самостійно відновлювати відсутні ланки в системі знань за допомогою логічних міркувань [19].

В даному контексті варто згадати поняття «людина освічена», введене до філософського дискурсу професором Віктором Огнев'юком.

Відповідно до його концепції це особистість, яка:

- сформувалася за рахунок природно-біологічного, соціального, інтелектуального та духовного розвитку;

- володіє системними знаннями про цілісність та єдність світу – концепція людино-біосферо-центризму;
- має власну систему цінностей, є самостійністю у думках та вчинках, відкритою до діалогу та створення культури шляхом діалогічного спілкування, обміну смислами культурного саморозвитку;
- усвідомлює свою відповідальність за сталий розвиток;
- використовує штучний інтелект в усіх сферах життєдіяльності;
- заміщує еволюційний розвиток раціональним проектуванням;
- характеризується багатомірністю – здатністю до виконання великої кількості соціальних ролей [31].

Проаналізувавши вище вказані напрацювання вчених ми сформулювали визначення поняття «політична освіченість». Воно має близьке значення до «освіченості» взагалі, але вже в парадигмі суспільно-політичних відносин, структури держави, форми правління і політичного устрою. Ми визначаємо його як *якість індивіда або групи, що характеризує загальний рівень його політичної грамотності та обізнаності (про діючу політичну систему держави, виборної системи, структуру політичної влади, систему диференціації політичних сил тощо), здатність використовувати засвоєні продукти минулого політичного досвіду і включати їх в свій власний досвід, в тому числі й електоральний.*

Структура і функції політичної освіченості

Незважаючи на значущість в межах нашого дипломного проекту концепту політичної культури, розкриттю якого був присвячений попередній розділ, центральним поняттям, все ж таки, є «політична освіченість».

На нашу думку, ключовими структурними компонентами політичної освіченості, які ми закладали в методологію нашого дослідження, є наступні:

1. Політична грамотність;

2. Політична компетентність;
3. Рациональність (політичного) вибору;
4. Об'єктивність.

Для кращого розуміння багатогранності поняття «політична освіченість» пропонуємо більш детально розглянути структурні компоненти даного соціального феномену та окремо зупинитися на кожному з них.

Політична грамотність. Аналіз літератури з питання політичної грамотності показує, що це поняття не є достатньо вивченим та визначеним. Традиційно грамотність визначалася як певна ступінь володіння навичками читання і письма відповідно до усталених норм рідної мови. Історично поняття грамотності розширювалося від елементарних умінь читати, писати, рахувати до володіння деяким комплексом знань і навичок, що дозволяють людині свідомо брати участь в соціальних процесах, вступати в стосунки з конкретним культурним середовищем і максимально швидко адаптуватися і функціонувати в ньому (так звана функціональна грамотність) [11].

Функціональною грамотність також передбачає: 1) здатність обирати для використання різні типи технологій; 2) здатність бачити проблеми та шукати шляхи їх вирішення; 3) здатність вчитися все життя.

У контексті наших міркувань під політичною грамотністю ми розуміємо сукупність знань громадянами своїх конституційних прав і обов'язків, розуміння механізмів дії і взаємодії складових політичного процесу та усвідомлення свого місця і ролі у цьому процесі; компетентне ставлення до ідеології та діяльності органів влади, необхідну передумову свідомої участі в діяльності тих чи інших політичних об'єднань. Вона базується на розумінні соціальної природи влади, вимагає розвинених умінь і навичок ведення спільних справ і захисту загальних інтересів [44].

На практиці політично грамотними ми вважаємо людей, які 1) знають загальні форми державного правління, державного устрою та державного режиму, а також можуть охарактеризувати за цією типологією свою державу

та навести декілька прикладів інших країн світу; 2) приблизно орієнтуються в класифікації партій, знаються в платформах головних сучасних партій і суспільно-політичних рухів, знають основні декларативні ідеї цих об'єднань; 3) знають існуючі в сучасному світі ідеології, відмінності між різними ідеологічними позиціями; 4) знають про діяльність органів влади, розуміють розподіл влади та зони відповідальності різних державних структур; 5) знають про існуючі механізми політичної участі, способи реалізації і захисту власних та загальних громадянських і соціально-політичних інтересів.

Політична компетентність. Для початку зупинимось на визначенні компетентності взагалі. Даний термін вперше з'явився в педагогічній науці, і позначає не тільки суто професійні знання і вміння, а й такі якості, як ініціативність, здатність до співпраці, роботи в групі, вміння оцінювати ситуацію, логічно мислити, добувати, відбирати і аналізувати інформацію, точніше, людина може стати компетентною лише після отримання адекватної інформації, знань і досвіду. У формуванні компетентної особистості освіта відіграє головну роль.

Тобто поняття компетентності набагато ширше поняття знання, адже передбачає не володіння інформацією, а вміння її використання, її практична сторона і компетентність як «стиль життя».

Словник сучасної англійської мови пояснює «компетентність» як [с. 280]:

- 1) здатність і вміння здійснювати необхідну діяльність;
- 2) володіння спеціальною сферою знань;
- 3) спеціальні вміння для виконання певних професійних обов'язків.

Компетентність (від лат. *Competens* – належний, відповідний) становить сукупність необхідних для ефективної професійної діяльності (вузу, студента, викладача), систематичних функціональних знань і умінь (науково-виробничих, суспільно-політичних, психолого-педагогічних, економічних,

предметних і відповідних особистісних якостей). Це здатність застосовувати знання та вміння на практиці при вирішенні тих чи інших завдань причому, застосовувати успішно, результативно. Поняття компетентності включає в себе не тільки когнітивну і операціонально-технічну складові, а й мотиваційну, етичну, соціальну та поведінкову [20].

Поняття «політична компетентність» має близький сенс. З нашої точки зору, – це здатність мобілізувати політичні знання, навички політичної поведінки і досвід політичної участі в умовах конкретної соціально-політичної ситуації.

Поняття політичної компетентності (як, власне, і політичної освіченості) може застосовуватися як по відношенню до пересічних громадян, так і по відношенню до суб'єктів політичної влади. Під політичною компетентністю останніх розуміється здатність застосовувати знання, вміння і досвід, особистісні якості в галузі державного управління. Зауважимо, що в межах цієї статті ми досліджуємо політичну компетентність і освіченість пересічних громадян, а не представників політичної еліти [21; 22].

Раціональність вибору. Політична освіченість передбачає певну раціоналізацію політичного вибору, політичних дій і політичної поведінки населення. Тут варто згадати напрацювання Макса Вебера, який виділяє чотири види соціальної дії в залежності від раціональності індивіда: цілераціональну, ціннісно-раціональну, афективну й традиційну.

Цілераціональна дія передбачає і враховує поведінку предметів зовнішнього світу та інших людей (критерієм раціональності є успіх). «Цілераціонально, – пише М. Вебер, – діє той, хто орієнтує свою дію відповідно до мети, засобів і побічних наслідків; і при цьому раціонально зважає як співвідношення затрат і цілей, так і цілей щодо побічних наслідків» [6].

Ціннісно-раціональна дія зумовлена свідомою вірою в етичні, естетичні, релігійні цінності, відповідно до яких і відбувається ця дія,

незалежно від того, чи принесе ця дія успіх, чи ні. «Чисто ціннісно-раціонально, – читаємо у працях М. Вебера, – діє той, хто, не враховуючи можливі наслідки, діє відповідно до своїх переконань і виконує те, чого, як йому здається, вимагає від нього його обов'язок, його розуміння достоїнства, краси, його релігійні приписи, пріоритет або важливість якоїсь... "справи". Ціннісно-раціональна дія... завжди є дією відповідно до "заповідей" або "вимог", які той, що діє вважає обов'язковими для себе» [7].

Афективна дія – дія під впливом афектів і почуттів. У випадку афективної дії, так само, як і у випадку ціннісно-раціональної, метою дії є власне сама ця дія, а не щось інше (результат, успіх тощо); побічні наслідки як у першому, так і в другому випадку до уваги не беруться.

Традиційна дія – це дія під впливом звички, традиції.

Нас звичайно цікавить ціле-раціональна дія, адже саме така поведінка та аналіз забезпечує раціональність вибору.

Також при розгляді цього питання звернемося до міркувань В. Парето, який пов'язував раціональну дію з об'єктивною ситуацією аналізу і вважав раціональними ті дії, які логічно спрямовані на досягнення певної мети і оцінюються як такі (тобто логічно спрямовані) не тільки самими суб'єктами дії, але і «об'єктивними спостерігачами» – людьми, що володіють більш широким знанням у тій чи іншій сфері діяльності, тобто є, так би мовити, «експертами», що власне і надає їм право оцінювати. Раціональним є максимізація користі індивідів в межах ресурсів, наявних в їх розпорядженні, знань, якими вони володіють, і очікувань щодо дій інших партнерів. Передбачається, що раціональні індивіди не тільки здатні співвідносити вигоди і витрати своїх дій, але і розуміють наслідки своєї діяльності [27].

Утім, як свідчить сучасні наукові джерела [17; 58] політична і, зокрема, електоральна поведінка населення не тільки України, але й інших країн світу не відрізняється раціональністю, тобто політичний вибір індивідів і груп як правило не є раціональною (ціле- або ціннісноспрямованою) дією.

Тобто в структурі політичної освіченості раціональність вибору є ідеалом. Враховуючи реальну поведінку і мотивацію акторів варто розглянути наявність усвідомлення ними ірраціональності свого політичного вибору. Усвідомлення - це фокусування свідомості на психічних процесах, на тих чуттєвих образах дійсності, які особистість завдяки їм отримує. В основі усвідомлення лежить узагальнення власних психічних процесів, що приводить до оволодіння ними. Актуально усвідомленим є лише той зміст нашої психіки, який виступає перед особистістю як предмет, на який безпосередньо спрямована та чи інша її дія. Інакше кажучи, для того, щоб зміст, який сприймається, був усвідомлений, потрібно, щоб він зайняв у діяльності людини структурне місце мети дії і, отже, вступив у відповідне відношення з мотивом цієї діяльності. Тільки порівняння ідеального та реального, бажаного й дійсного, мети і мотиву веде до усвідомлення [54].

Тобто в структурі політичної освіченості раціональність вибору є певним «ідеалом». Враховуючи особливості політичної поведінки і мотивації сучасних українців, на наш погляд важливим маркером рівня їх політичної освіченості буде ступінь усвідомлення ними ірраціональності свого політичного вибору.

Усвідомлення – це фокусування свідомості на психічних процесах, на тих чуттєвих образах дійсності, які особистість завдяки їм отримує. В основі усвідомлення лежить узагальнення власних психічних процесів, що приводить до оволодіння ними. Актуально усвідомленим є лише той зміст нашої психіки, який виступає перед особистістю, як предмет, на який безпосередньо спрямована та чи інша її дія. Інакше кажучи, для того, щоб зміст, який сприймається, був усвідомлений, потрібно, щоб він зайняв у діяльності людини структурне місце мети дії і, отже, вступив у відповідне відношення з мотивом цієї діяльності.

Тільки порівняння ідеального та реального, бажаного й дійсного, мети і мотиву веде до усвідомлення [55].

Зважаючи на наведені вище факти, для нашого дослідження є актуальним хоча б розуміння індивідів, що їх політична поведінка обґрунтована емоціями і не є раціональною в класичному розумінні цього слова.

Об'єктивність. У звичайному сенсі об'єктивність - це незалежність суджень, образів, уявлень тощо від суб'єкта, його поглядів, інтересів, смаків, уподобань тощо. Об'єктивність означає здатність представляти об'єкт так, як він існує сам по собі, незалежно від суб'єкта; це отримання продуктів мислення шляхом розумових дій: аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення та конкретизації.

Відомий радянський вчений Д. Узнадзе (1886–1950) пов'язував процес усвідомлення з об'єктивацією – тобто здатністю психічної діяльності відокремлювати «Я» і світ, сприймати світ незалежно від «Я», в його безвідносності до «Я» особистості. Сам механізм об'єктивації, згідно з Узнадзе, вступає в дію тоді, коли поведінка призупиняється з метою з'ясувати, «Що відбувається?» й «Чому так відбувається» [55].

Самі такі процеси аналізу є першим кроком до об'єктивних суджень в політичній царині. Тут варто згадати положення культуральної соціології Дж. Александера [59]. Крізь призму культуральної соціології, політична культура – сегмент смислової сфери суспільства, у якому продукуються і відтворюються певні символічні коди, які забезпечують функціонування знакової системи політики. Коди визначають набір і різноманіття політичних образів, пов'язаних зі стереотипами індивідуальної і соціальної свідомості. Також на думку Дж. Александера, в сучасних демократичних суспільствах боротьба за владу приймає форму вистав, які виробляють емоційно забарвлені смисли, що сильно впливають на почуття людей. Саме тому, якими б глибокими не були знання людини про політику в цілому, у підсумку її політичний вибір все одно буде більшою мірою емоційним, а не раціональним. Спираючись на наукові напрацювання Дж. Александера під

об'єктивністю ми розуміємо вмінням протистояти маніпулюванню зі сторони ЗМК або інших суб'єктів політики, розпізнавати ці таємні коди та символи.

У попередніх розділах нашої дипломної роботи ми звертали увагу на те, що політична освіченість входить до складу пізнавальної складової політичної культури. Отже, функції політичної освіченості не можуть кардинально відрізнятися від тих, що виконуються політичною культурою в цілому. Точніше, політична освіченість як складова політичної культури повністю або частково виконує певні функції (або, навіть, тільки одну) з переліку всіх функцій політичної культури. Отже має сенс надати спочатку повний перелік цих функцій, а потім аналітичним шляхом відокремити ті (або ту) з них, яка відповідає визначенню політичної освіченості.

Визначальна функція політичної культури – *вираження й реалізація соціальних інтересів*. У політичній свідомості, передусім у її найважливішій складовій — політичній ідеології, відтворюються корінні інтереси соціальних спільнот, які стосуються влади в суспільстві. Усвідомлення цих інтересів зумовлює відповідну політичну поведінку соціальних спільнот та окремих їх представників. Для завоювання й використання державної влади, здійснення впливу на неї вони створюють політичні партії, об'єднуються в громадські організації, тим чи іншим чином ведуть себе у виборчих кампаніях, інших політичних процесах [40].

Отже, на наш погляд, внесок політичної освіченості у реалізації цієї функції полягає в тому, що за її допомогою вираження й реалізація політичних інтересів набувають раціональної та усвідомленої спрямованості. Іншими словами, саме завдяки політичній освіченості відбувається усвідомлення індивідами і групами власних соціальних інтересів і співвідношення цих інтересів с певними політичними силами (партіями, лідерами тощо). Також політичні дії наведені вище виконуються завдяки політичній компетентності (яка є складовою політичної освіченості), а саме

змінення використати знання про політичний устрій та важелі впливу на владні структури на практиці.

Призначення політики в цілому, політичної культури зокрема, — узгодження багатоманітних соціальних інтересів, забезпечення єдності й цілісності суспільства. В узгодженні соціальних інтересів, забезпеченні стійкого, злагодженого і динамічного функціонування політичної системи знаходить свій вияв *нормативно-регулююча функція* політичної культури. Реалізується вона за допомогою формування і закріплення в суспільній свідомості необхідних політичних цінностей, установок, цілей, мотивів і норм поведінки. Як правило, вони втілюються в нормативних політичних рішеннях держави і надають можливість ефективно регулювати відносини в межах політичної системи з боку як держави, так і громадянського суспільства. Завдяки нормативно-регулюючій функції політичної культури досягається соціальний і в цілому — суспільний консенсус [40]. Звідси випливає ще одна функція, а саме функція *інтеграції*, тобто згуртування суспільства на основі ціннісного консенсусу (визнання більшістю членів суспільства відомих політичних цінностей) і на базі стандартизації норм політичної поведінки.

Виховна функція політичної культури, або функція політичної соціалізації, спрямована на формування й розвиток індивіда як суб'єкта політичних відносин. Відбувається це на основі тих політичних цінностей і норм поведінки, які переважають у суспільстві в цілому або відповідають інтересам і цілям тих чи інших соціальних спільностей. Засвоюючи політичну культуру, індивід набуває знань про політичну систему, свої права та обов'язки як громадянина, стає активним учасником політичного процесу. Виховна функція політичної культури, отже, спрямована на розвиток політичної активності людей [40].

Бачиться, що політична освіченість долучається і до виконання цієї функції також. Завдяки освіченості актор стає не лише політично активним

учасником соціального життя, але його поведінка є усвідомленою та обумовленою. Будучи політично обізнаним (це також передбачає освіченість) індивід виступає повноцінним суб'єктом політичних відносин. Саме розуміння кон'юнктури політичної сфери та актуальність знань дають змогу отримати від політичної активності вимірні та заплановані результати.

Також за деякими типологіями виокремлюють ще дві схожі функції на виховну. Перша з них це функція *ідентифікації*, яка передбачає набуття індивідом відчуття своєї приналежності до політичної спільності, визначення свого місця і можливостей в ній, усвідомлення особистістю своєї ідентичності (спільності) для задоволення своїх базових потреб в політичному спілкуванні і соціально-політичній захищеності. Друга - *функція соціалізації*. Вона забезпечує передачу індивіду і засвоєння ним норм і цінностей політичної культури, в результаті чого особистість, адаптована до політичного життя і діє за прийнятими в суспільстві правилами і зразками, отримує можливість реалізувати свої інтереси і цілі всередині політичної системи [18].

Суть *комунікативної функції* виявляється в тому, що політична культура виступає засобом ідейно-політичного і правового зв'язку громадян з політичними інститутами та між собою. Ця функція забезпечує взаємодію всіх учасників політичного процесу на базі використання загальноприйнятих термінів, символів, стереотипів мислення й поведінки. Вона дає змогу встановити зв'язки між учасниками політичного процесу як у просторі, тобто в межах існуючої політичної системи, так і в часі – транслуючи надбання політичної культури від покоління до покоління і тим самим забезпечуючи спадковість політичного досвіду різних поколінь [40]. Говорячи про політичну освіченість, її комунікативна функція проявляється у тому, що встановлені зв'язки між учасниками стають більш якісними. Завдяки політичній грамотності індивіди краще розуміють особливості інших

суб'єктів полічного життя і можуть комунікувати з ними на новому рівні, більш вдало та результативно.

Також політична освіченість має *адаптивну функцію*. Приймаючи, збираючи в себе політичні знання і здійснюючи вчинки в політичній сфері, індивід вчиться орієнтуватися, освоює політичну «місцевість», набуває навички та досвід, закріплює зразки поведінки, звички - все те, що допомагає йому вільніше почувати себе в суспільстві. Паралельно процесу соціалізації (входження в суспільство) йде і процес політизації, який розуміється нами як входження в політичне життя (від участі в виборах, в демонстраціях і мітингах до роботи в структурах влади).

Прогностична функція політичної культури полягає в тому, що на основі знання особливостей і стану політичної культури різних соціальних спільнот, притаманних їм ціннісних орієнтацій та оцінок політичних явищ і процесів можна передбачити можливі варіанти їхньої поведінки в тих чи інших конкретних соціально-політичних ситуаціях. Реалізація цієї функції потребує постійного вивчення і врахування в діяльності всіх владних структур стану політичної свідомості різних соціальних спільнот, притаманних їм інтересів і прагнень. У західній політології цінність вивчення політичної культури вбачається саме у її здатності передбачати політичну поведінку людей [40].

І врешті-решт, останньою, але однією з найбільш значущих функцій політичної культури є функція *забезпечення соціального прогресу* – створення умов для ефективного розвитку політичної системи та суспільства в цілому. Причому реалізацію цієї функції забезпечує саме політична освіченість. Чим вищий рівень політичної освіченості суспільства, тим кращі умови для розвитку, тобто ці дві умови мають прямо пропорційний зв'язок.

Перелічені функції політичної культури в різних історичних умовах проявляються неоднаковою мірою. Так, у перехідних суспільствах, особливо в процесі здійснення соціально-економічних перетворень в інтересах лише

окремих соціальних спільнот, значною мірою послаблюється комунікативна функція політичної культури. В результаті загострюються соціальні суперечності, втрачаються взаєморозуміння між окремими спільнотами, довіра до політичних інститутів, насамперед органів державної влади. Особливо небезпечною для суспільної злагоди є однозначно негативна оцінка минулого суспільства, хоч би яким воно було. Така оцінка призводить, зокрема, до втрати порозуміння між старшим і молодшим поколіннями, породжує в середовищі останнього неповагу до старших, апатію і нігілізм. І навпаки, абсолютизація значення минулого, історичного досвіду робить провідним елементом політичної культури ритуал, коли політика перетворюється на систему суворо регламентованих дій із малозрозумілим для основної маси людей сенсом [40].

Одним із основних каналів впливу культури на політику є політична соціалізація особи, яка дає можливість участі в політичному житті. Політична соціалізація відіграє важливу роль у подоланні фрагментарності політичної культури, забезпеченні наступності політичної культури поколінь.

Таким чином, проаналізувавши всі функції політичної культури ми дійшли висновку, що політична освіченість (як складова політичної культури) робить значний внесок у виконання наступних функцій:

- вираження й реалізація соціальних інтересів;
- соціалізаційна (в тому числі, виховна) функція;
- комунікативної функції;
- адаптивна функція;
- забезпечення соціального прогресу.

РОЗДІЛ 2. МІСЦЕ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІЧЕНОСТІ В СТРУКТУРІ ЧИННИКІВ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНЦІВ

2.1. Політична поведінка населення України: динаміка, особливості, фактори

Політична поведінка – сукупність різноманітних внутрішніх рефлексій та практичної діяльності людини, як реакції на діючу політичну систему. Політична поведінка громадян напряду впливає на розвиток країни і водночас є відображенням їхніх цінностей та ідеалів [45]. В рамках нашої дипломної роботи цікаво зупинитися на даній темі, адже політична освіченість є одним з найбільш значущих чинників політичної поведінки.

При розгляді такого соціального феномену як «політична поведінка» варто згадати слова В. А. Мельника, який пише: «Політична діяльність охоплює будь-яку політичну активність, яка проявляється в сфері політики - усвідомлену і неусвідомлену, організовану і спонтанну. При цьому ми не бачимо перешкод для того, щоб користуватися і поняттям «політична поведінка», за допомогою якого відображаються явища, пов'язані з реагуванням суб'єктів політики на пропоновані зовнішнім середовищем стимули або вимоги. Отже, політична поведінка охоплює всі прояви людської активності в сфері політики. Індивіди або соціальні спільноти завжди якимось чином поведуться, проте не завжди вони при цьому діють. Якщо ця поведінка має усвідомлений і цілеспрямований характер, то вона без сумніву є політичною дією. Коли поведінкові акти мають неусвідомлений або не цілком вмотивований характер, то вони є не проявом несвідомої політичної поведінки [26, с. 343].

Л. Саністебан подає таке визначення політичної участі: «Термін використовується для опису раціональних, усвідомлених форм політичної поведінки. Під політичною участю ми розуміємо участь громадян у

формуванні органів влади, у визнанні легітимності влади, в формуванні політики, що проводиться правлячою групою і в контролі за її здійсненням» [50, с. 97].

Д. В. Ольшанський в роботі «Основи політичної психології» пропонує наступне визначення: «Під політичною участю розуміється невід'ємна властивість політичної чи іншої керуючої (або самоврядної) діяльності людей, яка служить одним із засобів вираження і досягнення їх інтересів. Політичною участю стає тоді, коли індивід або група залучаються до владних політичних відносин, в процес прийняття рішень і управління, що носять політичний характер. Вільна, добровільна участь громадян в політиці є одним з найважливіших індикаторів якісних особливостей політичних систем, ступеня їх демократизму» [32].

Окремо скажемо також про таке поняття, як «електоральна поведінка». Зазвичай воно розуміється як участь громадян у виборах державної і муніципальної влади. І. В. Охременко описує електоральну участь як «форму прояви політичної поведінки громадян з приводу делегування своїх повноважень». Таким чином, електоральна поведінка проявляється під час проведення передвиборної кампанії, безпосередньо під час процедури виборів, а також згодом пов'язана з відкликанням або переобранням депутатів тощо [32, с. 19].

Взагалі політичну участь ми розуміємо як залученість громадян до політико-владних відносин. Причому така залученість може мати різні форми, проявляючись як на вербально-емоційному, так і на інструментальному рівнях.

На вербально-емоційному рівні політична участь характеризується, перш за все, певним ступенем загального інтересу громадян до політичних подій, що відбуваються у країні, ступенем і характером політичної інформованості і політичної компетентності.

Інструментальний рівень являє собою іншу сторону політичної участі, пов'язану з активною політичною діяльністю громадян. До форм прояву цього виду політичної участі відносяться такі дії громадян, як участь у виборах, участь в акціях протесту/підтримки, мітингах, голодуваннях, членство в політичних і громадських організаціях, звернення до різних державних та громадських інстанцій тощо. Таким чином важливими умовами розвитку суб'єкта політичної участі населення є, по-перше, достатньо високий рівень інтересу громадян до політики і, по-друге, їх пряма участь в різних організованих формах політичної активності [24].

В Україні ситуація з політичною участю не є однозначною. З одного боку, через тривалий вплив ідеології і устрою СРСР серед українців досить велика частка, так званих, «екстерналів», тобто людей, які схильні перекладати відповідальність за рівень і якість свого життя на зовнішні чинники. Такі люди, як правило, не відрізняються активною участю в політичному житті країни [42].

З іншого боку, під час Революції Гідності українці довели, що насправді багато хто з них слідкує за діями влади і готові захищати свої громадянські інтереси.

Виходячи зі зазначеного вище, вважаємо, що політичну поведінку українців слід розглядати більш детально на прикладі конкретних форм політичної участі.

Один з проявів політичної поведінки це участь у виборах. Показником у цьому випадку є явка виборців – тобто певне кількісне співвідношення людей (виражене, як правило, у відсотках), які взяли участь у виборах, до загальної кількості громадян, які мають право на участь у цих виборах.

Цікаво, що українці завжди більш охоче голосують на президентських виборах, ніж на парламентських чи місцевих. Наприклад на президентських виборах 2019 року явка становила 62,88% (у першому турі), а на парламентських виборах цього ж року – 49,84%. Схожа ситуація була й в

2014 році, коли у виборах глави держави брали участь 59,48% громадян. Це була найнижча явка в історії президентських кампаній в Україні. На вибори народних депутатів прийшли голосувати 52,42% українців.

Рекордними за кількістю учасників всенародного волевиявлення були найперші вибори президента в незалежній Україні. Тоді, в грудні 1991 року, своє право голосу реалізували 84% жителів країни. В результаті Леонід Кравчук здобув перемогу в першому турі.

Дуже активними були українці і під час переголосування другого туру президентських виборів, який відбувся в розпал Помаранчевої революції в грудні 2004 року. Щоб зробити вибір між Віктором Ющенком і Віктором Януковичем, на дільниці прийшли 77% громадян.

Проте якщо відслідкувати явку на президентські вибори по роках можна побачити негативну тенденцію, адже з кожним роком вона стає меншою, крім 2019 [8].

Тур / рік	1991	1995	1999	2004	2010	2014	2019
Перший	84,16	70,4	70,15	74,54	66,76	59,48	62,88
Другий	–	71,6	74,87	81,12	69,15	–	61,42

Також цікаво відзначити, що Україна є парламентсько-президентською республікою, де більше повноважень та впливу має саме парламент. Проте у свідомості громадян президент залишається уособленням влади і ключовою політичною фігурою. Тому, голосуючи за нього, українці розуміють, що голосують за майбутнє країни в буквальному сенсі слова. Проте їх мотиви вибору й очікування від президента у більшості випадків доволі туманні.

Так, наприклад, під час передвиборчого періоду за даними Соціологічної групи «Рейтинг» 50% опитаних зазначили, що керуються у своєму виборі вірою у те, що кандидат, якого вони підтримують, може принести зміни в країні. Третина обирає свого фаворита через наявність у нього реальної

програми розвитку країни, чверть – через віру у те, що кандидат поведе країну у правильному напрямку, або ж наявністю у нього досвіду державного управління. Кожен п'ятий голосує тому, що кандидат виступає проти існуючої системи. Була також частка виборців, яка обрала свого кандидата через найвищі шанси перемогти чи через особисті симпатії до кандидата. Деякі обирали певного кандидата, «бо інші ще гірші».

Майже три чверті опитаних вважають, що головним мотивом голосування за так звані «нові обличчя» є очікування змін у країні, 18% натомість переконані, що цей феномен викликаний бажанням помститися так званим «старим політикам» за те, що вони «зробили з країною» [37].

Досліджуючи очікування виборців від політичних сил була встановлена критична підтримка популізму українцями. Ці результати були отримані шляхом аналізу даних соціологічного опитування 2000 респондентів проведеного міжнародною дослідницькою компанією Kantar TNS в Україні на замовлення «Центру економічної стратегії». В середньому 84% респондентів вважають, що популістські реформи покращать добробут їх родини. Найбільш популярною популістською реформою є державне регулювання цін на продукти та ліки. 90% вважають, що це покращить добробут їх родини. Насправді ж як економічна теорія, так і історичний досвід вказують, що регулювання цін закінчується дефіцитом продуктів та ліків, адже виробники не готові продавати за встановленими державою цінами. Найменш популярною популістською реформою є зниження пенсійного віку: 74% українців вважають, що це позитивно вплине на їх добробут. Українці, які вважають популістські реформи позитивними для добробуту власної родини, також схильні вважати їх реалістичними. В середньому, 69% громадян, які думають, що популістські реформи позитивно вплинуть на добробут їх родини, вважають, що підтриманий ними кандидат в Президенти зможе виконати їх. Корисні реформи позитивно вплинуть на

добробут їх родини, вважають 62% опитаних. Серед корисних політик найкращою для добробуту вважають зростання зарплат пропорційно до росту виробництва, яку підтримують 91%. Найбільш болючою зміною українці вважають поступове збільшення стажу необхідного для виходу на пенсію – це підтримує лише 24% українців [57].

Більша віра в позитивний результат популістських реформ, ніж корисних реформ, свідчить про низький рівень критичного мислення громадян. По-перше, не всі українці здатні розпізнати популістські обіцянки, по-друге, не всі можуть об'єктивно проаналізувати негативні наслідки виконання цих обіцянок.

Серед активних форм прояву політичної поведінки є членство в громадських та політичних організаціях. Тим паче розгалужена мережа громадських організацій різного спрямування традиційно розглядається в якості однієї з ознак демократичного суспільства. За офіційними даними, кількість зареєстрованих громадських організацій в Україні з року в рік зростає. Так, у 2011 році в Україні було зареєстровано 55113 громадських організацій, а станом на 01.01.2018 р. – вже 80500. За даними Державної служби статистики, в Україні за напрямками та видами діяльності функціонують переважно оздоровчі та фізкультурно-спортивні організації, організації професійної спрямованості, молодіжні, освітні, культурно-виховні, об'єднання ветеранів та інвалідів тощо [15]. Такий розподіл, за деякими експертними висновками, цілком відповідає структурі неурядових організацій Європи [51, с. 263].

Серед основних проблем, які вирішують громадські організації – проблеми наслідків конфлікту та побудови миру (48%); проблеми створення ефективного та прозорого місцевого самоврядування (46%); проблеми адаптації переселенців (42%); проблеми місцевих громад (28%); проблеми соціального захисту (26%); проблеми домашнього насильства і гендерної нерівності (25%) та інші.

За даними загальнонаціонального дослідження «Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання»,⁴ яке було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, 2,9% опитаних є членами громадських організацій, а 85,3% респондентів не вважають себе членами жодних громадських об'єднань [13]. Хоча відсоток членів громадських організацій в Україні є відносно низьким (у порівнянні з країнами Європейського Союзу), мотиви українців щодо створення громадських організацій та участі в їх діяльності є суспільно значущими. Це підтверджують дані опитування 2018 року, в якому респонденти, відповідаючи на запитання щодо причин участі в діяльності громадських організацій, найчастіше обирали такі варіанти відповіді: «небайдужість до стану справ у країні» (20% опитаних), «допомога нужденним» (20%), «прояв громадської позиції» (17%) та інші [33]. Цікавими є дані щодо членства в різних типах громадських об'єднань залежно від віку. Дослідники відзначають, що респонденти, яким понад 60 років, частіше є членами релігійних об'єднань (4,2%), молодь 18-29 років частіше бере участь у діяльності громадських організацій (4,0% серед молоді та 1,5% серед старших респондентів); членами профспілок переважно є люди середнього віку [13]. Однією з особливостей розвитку громадських організацій в Україні є те, що на фоні невисокого рівня участі громадян в їх діяльності, в країні досить поширеними є практики волонтерства. Це узгоджується з думкою В. Степаненко, що «показник членства в громадських організаціях не зовсім коректно ототожнювати із характером та ступенем громадської участі» [51, с. 268]. За даними загальнонаціонального дослідження «Волонтерський рух в Україні»⁵, в 2014 році досвід волонтерства отримали майже чверть українців (23%), а основним напрямом їхньої діяльності була допомога українській армії та пораненим (70% волонтерів), а також допомога важкохворим дітям, людям похилого віку (38% волонтерів). Утім, на думку

сучасних дослідників [43], неможливо визначити реальний кількісний склад учасників волонтерського руху через постійне його поповнення, небажання волонтерів афішувати свою діяльність та напівлегальний статус частини волонтерських організацій.

Також Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва було проведено Національне опитування щодо громадянського залучення, результатом якого в цілому були невисокі показники. Один з чотирьох українців (25,2%) регулярно, або інколи відвідує зустрічі в своїй громаді. Як і в попередніх опитуваннях, менша частка громадян бере участь у активностях громадських організацій (17,1%).

Щодо різних форм демократичної участі, респонденти найбільш залучені до роботи місцевих громадських комітетів (7,0%), у громадські слухання (6,8%), мирні зібрання (6,0%), написання скарг до місцевих органів влади про інфраструктурні проблеми (5,9%), та подання офіційних скарг представникам державних органів влади (5,1%).

Чотири з десяти українців (39,8%) свідомі можливості повідомити місцеву владу про інфраструктурні проблеми особисто або телефоном; 37,4% свідомі можливості брати участь у мирних зібраннях, а 36,3% обізнані про можливість участі у місцевих комітетах. Найменше громадяни обізнані про ті форми активізму, які вимагають певного рівня експертизи – коментування законопроектів (24,9%) або участь в офіційних дорадчих органів (22,3%).

Українці найбільш зацікавлені в повідомлення про інфраструктурні проблеми особисто або за телефоном (21,2%). Окрім цього, вони проявляли інтерес до роботи у місцевих громадських комітетах (19,8%), повідомлення про інфраструктурні проблеми онлайн (19,7%) та подання офіційних скарг представникам державної влади (17,8%). Громадяни найменше брали участь в антикорупційних активностях. Тільки 1,9% повідомляли про корупцію офіційних осіб, і така саме частка розповідала про корупцію в медіа. Лише

1,7% використовували онлайн-інструменти аби анонімно повідомляти про корупційні або виборчі порушення.

В сфері політичної інформованості громадян це дослідження також показало певні пробіли в знаннях громадян. Найскладнішим питанням виявилось питання про необхідність дозволу влади на проведення мирних зібрань. Майже дві третини (59%) громадян неправильно відповіли, що такий дозвіл від влади потрібен, в той час як 20,9% не відповіли взагалі. Питання про місцеві органи виконавчої влади (69,9% відповіли неправильно, 7,6% не відповіли), визначення українського народу в Конституції (61,9% обрали неправильний варіант, 6,8% не відповіли) та ставку податку на прибуток для фізичних осіб (34,6% та 32,7% відповідно) також викликали складнощі. Також лише 29% громадян знають, хто був обраний по їхньому мажоритарному округу в результаті парламентських виборів, а 68% – не знають. Звичайно, найбільш необізнаними є ті, хто не голосував на парламентських виборах: з них знають депутата свого округу усього 13%, проте й серед виборців партій, що пройшли до Верховної Ради, про своїх мажоритарних депутатів знає меншість.

Зважаючи на вищевказані факти можна зробити висновок, що політичні дії українців є досить різноплановими. В деяких сферах політичного життя громадяни стають більш активними, в інших сферах їхня участь знижується. В будь-якому випадку важливо дослідити фактори політичної активності чи пасивності індивідів, для подальшого вивчення та аналізу цієї проблеми.

2.2. Залежність характеру політичної поведінки українців від рівня їх політичної освіченості

Найбільш загальну типологію політичної поведінки здійснив М. Вебер. Залежно від ступеня участі людей у здійсненні влади він розрізняв три типи

політичної поведінки: «політики за випадком», «політики за сумісництвом» і «політики за професією».

Як зазначає вчений, «політиками за випадком» є більшість громадян. Участь у політиці для них не є ні професійним, ні постійним заняттям і виявляється лише час від часу: під час голосування, присутності на політичних зборах тощо.

«Політики за сумісництвом» ведуть політичну діяльність лише в разі необхідності, і вона не є для них першочерговою справою життя ні в матеріальному, ні в інтелектуальному аспектах. Вони беруть участь у роботі представницьких органів, політичних партій, обговоренні та прийнятті рішень.

І «політики за професією» живуть «для» або «за рахунок» політики. Політична діяльність є для них професійним заняттям і основним джерелом засобів існування. Вона проявляється в постійній роботі в політичних організаціях або в політичному лідерстві.

Наведена типологія, на нашу думку, відображає, скоріше, активність суб'єктів політики. Проте ми вважаємо, що для розуміння політичної поведінки важливо з'ясувати потреби та інтереси, які спонукають людей до участі в політиці.

Психологи стверджують, що участь у політиці, здійсненні влади є однією з основних потреб особи. Вона виявляється у прагненні особи до свободи, незалежності, переважання, панування над іншими, високого статусу, престижу, слави, задоволення матеріальних потреб тощо. Залежно від переважання тих чи інших потреб формується відповідний тип і вид політичної поведінки. Усвідомлена потреба – це інтерес, який є найважливішим мотивом політичної діяльності. Джерелом мотивації політичної дії є наявність певної проблеми в життєдіяльності тієї чи іншої спільності людей або індивіда, усвідомлення необхідності її розв'язання. На основі цього виникає психологічний імпульс готовності до дії, який

складається з бажання взяти участь у дії і впевненості в можливості успіху. Мотивами переходу від розуміння проблеми до дій для її розв'язання можуть бути усвідомлення громадянського обов'язку, інформація, невдоволення або прагнення до досягнення мети [56].

Отже ми бачимо такий прямий зв'язок: чим більш політично освіченою є людина, тим більш раціональною та обґрунтованою є її політична поведінка. А саме тоді, коли індивід має певні сформовані цінності та орієнтації, розуміє які дії необхідно здійснити для реалізації своїх інтересів та може прогнозувати наслідки своїх вчинків.

Наведемо приклади того, як політична освіченість проявляється на практиці.

По-перше, індивід може протистояти маніпулюванню. В своїй роботі «Фактори соціально-психологічної стійкості виборців до інформаційно-психологічним передвиборчим впливів», Є. Б. Богатова входить до наступних висновків - високі показники інтелектуального розвитку, активна громадська діяльність, радикалізм, нонконформізм і критичність сприяють формуванню високої стійкості до інформаційно-психологічних впливів. А такі чинники, як високий ступінь соціальної фрустрації і особистісної тривожності, особливо в поєднанні з факторами низького інтелектуального розвитку та низькою критичності, призводять до уразливості особистості до інформаційно-психологічному впливу [4].

Тобто інтелектуальний розвиток є одним з факторів протистояння маніпуляціям, а значить і збереженню певної об'єктивності під час політичного вибору.

По-друге, за цілями індивід скоріше вибере конструктивну, а не деструктивну політичну поведінку. Перша направлена на поліпшення діючої політичної системи, а друга – на її руйнування. Освічений громадянин буде розуміти проблеми політичної системи та зможе знайти шляхи їх вирішення, адже знає політичну кон'юнктуру.

По-третє, політичні дії індивіда будуть організовані а не стихійні. Стихійна політична поведінка є однією з найнебезпечніших, оскільки вона часто призводить до негативних наслідків. Ознаками такої поведінки є наступні: некерованість, різні форми агресії, велика роль випадкового лідера.

Натомість організована поведінка якраз і є відображенням політичної освіченості, адже громадянин може раціонально мислити, продумувати свої вчинки та розуміє зв'язок між бажаним результатом на необхідними для його досягнення діями.

І врешті-решт, дії політично освіченої людини будуть у високій мірі усвідомленими, тобто такими, в основі яких лежать ціннісні, раціональні та інші аналогічні мотиви. В той час, як при низькій політичній освіченості відповідна поведінка людей часто не є усвідомленою, тобто такою, при якій мотивування виведено з-під контролю свідомості, а спонування здійснюються нижчими рефлексивними рівнями психіки (до останніх, наприклад, можна віднести афективні дії, що виникають в натовпі в якості реакції на нестандартні ситуації).

2.3. Рівень політичної освіченості індивідів і груп: основні індикатори вимірювання

Для більш глибокої інтерпретації такого складного явища, як політична освіченість, та його адаптації до завдань емпіричного дослідження недостатньо лише теоретичних міркувань та визначення структурних характеристик. Для вирішення цих завдань нами були проведені фокусовані групові інтерв'ю з представниками різних вікових груп: перша група (n=8) середнім віком 18,2 роки; друга група (n=7) середнім віком 24,6 років; третя група (n=7) середнім віком 41,5 років.

Цим дослідженням ми намагалися з'ясувати місце політичної активності в свідомості громадян України, визначити основні мотиви їх

політичної активності та/або причини пасивності, а також виокремити та сформулювати основні індикатори вимірювання політичної освіченості, які можуть слугувати у якості основи складання інструментарію кількісного соціологічного дослідження.

Отже, результати фокусованих групових інтерв'ю показали, що в багатьох питаннях щодо політичних переконань респонденти різного віку мають абсолютно протилежні погляди.

Так, наприклад, респонденти наймолодшої групи вважають, що їх політична участь, як і політична участь кожної людини, є важливою для життя суспільства. Проте більшість респондентів середнього віку переконані, що їх політична участь важлива лише у групі, але не як окремої особистості, індивідуального суб'єкта політичного процесу. Респонденти групи з середнім віком 24,6 років не були песимістичними щодо важливості своєї політичної участі, але і впевненості не виразили.

Наступним питанням було те, як саме респонденти розуміють політичну участь, які конкретні дії вона передбачає. Під політичною участю респонденти різних вікових груп розуміють наступні поведінкові форми: «слідування певній ідеї», «перебування в політичній організації», «підтримка певної партії та/або політичного руху», «голосування на виборах». Наймолодша за віком група респондентів до проявів політичної участі також віднесла різні висловлювання про політичне і обговорення різних політичних питань в Інтернеті, а респонденти середньої групи – голосування за певні проекти чи петиції на «офіційних державних сайтах». Відповіді на це запитання доповнили та розширили вивчені нами теоретичні напрацювання щодо розуміння політичної участі. Майже всі респонденти відзначили, що не є активними політичними учасниками, окрім двох представників різних груп. Утім в цілому, представники наймолодшої за віком групі були більш позитивно налаштовані щодо перспектив своєї політичної участі.

На прохання пояснити основну причину політичної пасивності, представники наймолодшої групи відповіли, що «політика – це брудна справа», респонденти середньої групи, що у них «немає часу». А респонденти найстаршої групи зазначили, що по-перше, «наша участь нічного не дасть», а по-друге, – «політикою мають займатися політики» (тобто ті люди, які є професійно обізнаними і компетентними в цій сфері).

Аналізуючи відповіді можна зробити висновок, що на рівні повсякденної свідомості «політична участь» сприймається занадто буквально, тобто як необхідність безпосереднього включення в управління державою. На жаль, це свідчить про недостатню обізнаність пересічних громадян щодо реальних можливостей і каналів політичної участі і прояву політичної активності.

Наступне питання було спрямоване на визначення спектра певних політичних знань, що свідчать про політичну грамотність, і мало таке формулювання: «Як ви вважаєте, який у нашої країни політичний устрій?». Слід зазначили, що представники наймолодшої групи – студенти, визначили його достатньо швидко, крім того вони згадали і інші типи і форми політичних строїв. Їм вдалося вірно сформулювати і проінтерпретувати гасла і спрямованість демократії, лібералізму; визначити різницю між тоталітаризмом та авторитаризмом і навести приклади країн, що характеризуються наявністю того чи іншого політичного устрою. У респондентів двох інших груп це питання викликало труднощі. Групи назвали такі форми державного правління, як монархія та президентсько-парламентська республіка, а також такі політичні устрої, як тоталітаризм і демократія. Респонденти середньої групи відзначили, що наша країна є демократичною: «ми обираємо президента, значить це демократія якою б вона не була», «свободи дуже багато, я б не сказав, що її якось обмежують». Відмінністю найстаршої групи були вкрай песимістичні погляди щодо нашої

країни: «демократії у нас не спостерігається...», «кожен діє під гаслом демократії так як хоче» тощо.

Наступною важливою темою для обговорення було те, який саме політичний, державний устрій респонденти вважають ефективним для розвитку суспільства. Це дало змогу виявити та окреслити політичні й загальні ціннісні орієнтації респондентів. Наймолодша група була більш схильна до демократії та лібералізму. В середній групі також зазначили, що наразі «не режим заважає розвиватися країні, а люди які залишилися при владі з СРСР». В групі найстарших респондентів половина висловила, що Україні потрібна монархія «тому що хтось повинен за щось відповідати», і тільки монарх здатен це робити, тому що вся країна – його «власність». Також були ідеї поєднання монархії з парламентом, або чисто президентської республіки. Однак бажання зосередити владу в руках однієї людини є показником нерозуміння звичайними громадянами того, що в демократичній країні, якою є Україна, до ідеалів якої вона прагне, відповідальність за те, що відбувається в державі розподіляється між усіма політичними суб'єктами. Тобто демократія – це не про те, що «кожен має право робити, що йому забажається» (як висловився один з респондентів третьої групи, а більшість його підтримала). Демократія – це коли кожен має рівні можливості, в тому числі і впливати на події, що відбуваються, як в його особистому житті, так і в країні в цілому. Утім на думку окремих, найбільш активних, представників фокус-групи найстаршого віку: «...Всі проблеми і помилки у нашій державі – від права вибору»; «...Вирішувати повинна розумна людина за дурну людину» тощо. Проте, були й такі респонденти, які зауважили, що з «менталітетом українців не можна давати владу одній людині», бо це буде щось на кшталт «рабовласницького ладу».

Якщо говорити про політичну грамотність, то майже ніхто з опитаних (крім одного респондента – представника наймолодшої за віком фокус-групи) не знає про політичну «ліво-праву» шкалу та не здатен розподілити за

нею відомі їм партії. Крім того більшість респондентів навіть не чули про таку шкалу. Відповідаючи на питання щодо відомих партій, респонденти в цілому назвали загальновідомі назви та навіть окреслили ідеї цих партій. Проте варто зазначити, що за результатами фокусованих групових інтерв'ю ми встановили, що респонденти не читають програми партій (окрім представників середньої групи). Звідси випливає протиріччя: люди називають напрямлення партій, формують певну оціночну думку про кожну з них, та навіть вважають свій вибір цілком усвідомленим, проте не вивчають провідні документи партій. Отже об'єктивність та раціональність їх переконань в цій темі береться під сумнів. Тим паче, що респонденти другої групи відзначили вплив інших індивідів на політичний вибір. Один радився з авторитетною людиною, яка краще розуміється в цій темі, а саме – з батьком. Ще двох респондентів намагалися переконати змінити свій вибір. Також наводилися такі приклади з власного досвіду, коли одні «знайомі» радилися з самим респондентом щодо вибору, а інші – з бабусею як «головою сім'ї».

Більшість опитаних заявили, що ходять на вибори. 2 респонденти відмітили, що не змогли проголосувати через «відсутність прописки» та «бюрократичну тяганину», яку треба пройти, щоб проголосувати за місцем фактичного проживання. Проте, якби була можливість «просто прийти з паспортом», вони б залюбки взяли участь у виборах. Декілька респондентів найстаршої групи також сказали, що голосування для них є «традицією», а також, що «це звична подія, піти проголосувати».

Серед причин через які деякі громадяни не беруть участь у виборах, респонденти всіх груп назвали наступні: «не вірять»; «вважають що їх голос нічого не змінить»; «не розуміються в політиці»; «не хочуть брати на себе відповідальність»; «їм байдуже»; «немає достойних кандидатів».

Також ми запитали, яким чином респонденти самі обирали, за якого кандидата в президенти чи партію голосувати. Незалежно від віку

респонденти зазначили, що керувалися розповсюдженою інформацією про політиків та широко відомими фактами, також дивилися інтерв'ю з кандидатами.

Для того щоб краще зрозуміти, де саме і яким чином респонденти беруть «інформацію і факти», окремим блоком ми сформулювали питання щодо засобів масової комунікації та їх впливу на політичний вибір громадян. В результаті нами було виявлено, що більшість респондентів отримує інформацію з Інтернету. Серед представників кожної з опитаних груп частина вважає, що не легко піддається маніпулюванню: вони читають кілька джерел, аналізують, порівнюють інформацію і, вважаючи що «правда десь посередині», роблять висновки щодо того, вірити чи ні. Індикатором правдивості для них є також наведені конкретні факти. А якщо текст є «занадто емоційним» чи «розмазаним», то не вірять. Інша частина респондентів виразила сумніви щодо власної здатності вчиняти супротив маніпулюванню засобів масової комунікації. Так, вони зазначили, що не вірять засобам масової комунікації, відчують приховану маніпуляцію, але в той же час, розуміють, що певний вплив, все ж таки, є. Також респонденти середньої групи відзначили, що в будь-якому випадку засоби масової комунікації впливають на їх вибір, в тому числі й політичний, адже голосувати вони ходили за «розкручених» кандидатів, хоча «може й є інша хороша людина, про яку ми просто не знали». На підтвердження того, що є випадки, коли на поведінку та переконання респондентів засоби масової комунікації справляють значний вплив, наведемо висловлювання одного з респондентів: «по телевізору почали горланити про те, що через щеплення у дітей відмовляють органи. Я піддалася істерії, поїхала в клініку, купила французьку дорогу вакцину. Потім я проаналізувала, що показали одну дитину з тисяч, яким зробили вакцинацію, і не факт що це нещастя було від щеплення».

Тут вважаємо за необхідне підкреслити, що здатність розпізнати маніпулювання та тверезо оцінити вплив засобів масової комунікації на формування власної думки і на свою поведінку, з нашої точки зору, є важливим індикатором політичної освіченості, про що не згадує жоден з сучасних авторів, які досліджують політичну культуру і політичну поведінку, утім на наявність якого натякає відомий американський соціолог Дж. Александер [59].

Таким чином, результати фокусованих групових інтерв'ю дозволяють зробити наступні узагальнення:

- молодь більше ніж люди середнього віку вірить, що для життя суспільства важлива політична участь кожної людини;
- незважаючи на розуміння важливості політичної участі, респонденти не є активними учасниками: вони не є членами будь-яких політичних партій чи громадських організацій, не читають програм партій і навіть не розуміють сенсу своєї участі у виборах, хоча й голосують, як би «за інерцією», «за традицією» (це твердження стосується виключно представників середнього віку, оскільки молодь більшою мірою схильна вважати свій політичний свою електоральну участь соціально значущою);
- в цілому у респондентів низький рівень політичної грамотності, адже вони не змогли чітко визначити ані політичний устрій нашої країни, ані розподіл партій за ідеологічними напрямками тощо. Утім, представники більш молодого покоління проявили більш високу політичну обізнаність і знання політичної системи України;
- під час обговорення партій деякі респонденти, приміром, плутали «Опозиційний блок» з політичною опозицією взагалі, дехто не знав, що комуністична партія є забороненою в Україні, майже ніхто не міг навести вдалих прикладів, що ілюструють різницю між партіями

соціалістичної, націоналістичної тощо спрямованості. Це показує, що люди не орієнтуються в фактичній політиці.

З метою доповнення результатів фокусованих групових інтерв'ю, в яких взяли участь пересічні громадяни України різного віку, нами було здійснене експертне опитування, спрямоване на уточнення індикаторів політичної освіченості. В опитуванні взяли участь 10 експертів, у якості яких виступили кандидати і доктори наук (7 і 3, відповідно), які спеціалізуються на політології та політичній соціології. Всі експерти мають власні наукові дослідження, що стосуються політичної сфери, та наукові публікації, присвячені політичним процесам в Україні. Троє експертів мають досвід безпосередньої участі у політичній боротьбі (у якості кандидатів на виборах від політичних партій).

Ми просили експертів надати розгорнуті відповіді у довільній формі на два ключових запитання:

- 1) Що слід розуміти під політичною освіченістю?
- 2) Якими ознаками володіє політично освічена людина, тобто за якими ознаками можна ідентифікувати рівень її політичної освіченості.

При цьому, ми просили, за можливістю, керуватися не стільки енциклопедіями і словниками, скільки власним експертним досвідом. В результаті ми отримали цікаві і корисні відповіді, детальний виклад яких представимо нижче.

1. «Політична освіченість – це якість індивіда та/або групи, що характеризує його/її вміння орієнтуватися у політичних процесах і перебігу політичних подій в державі та світі. Політично освічених людей не може бути багато. Так само, як і «освічених» в загальному розумінні цього слова (якщо мати на увазі не диплом про освіту і відповідний рівень освіти, а саме «освіченість»... Можна мати три дипломи про вищу освіту, але не мати освіченості. І навпаки можна не мати жодної вищої освіти, але мати освіченість). Освіченість – це як мудрість. Мудра людина завжди зважає і

аналізує. Мудра людина не піддається на провокації і завжди керується здоровим глуздом. Те ж саме, на мій погляд, стосується і політичної освіченості.» (Респондент – доктор соціологічних наук; чоловік; старше 60 років, має власний досвід участі у виборах у якості кандидата).

2. «Як на мене, то якщо людина, дійсно, освічена, то її освіченість буде розповсюджуватися на всі сфери життя, у які вона включена. Взагалі освіченість – це здатність міркувати, аналізувати, синтезувати і робити об'єктивні висновки. Отже політично освічена людина робить те саме, але по відношенню до політичних процесів і політичної ситуації в цілому. Освічена людина (тобто не та, що має освіту, а та, що має освіченість), ніколи не дозволить собі не голосувати, або голосувати за будь-кого, тому що освіченість дозволяє їй більш глибоко розумітися на політичних процесах а отже розуміти значущість свого голосу і свого політичного вибору.

Отже, основною ознакою політично освіченої людини на мій погляд, є розвинуте критичне мислення і більш раціональна та виважена політична поведінка, в тому числі і електоральна.» (Респондент – доктор соціологічних наук; чоловік; близько 50 років; переважну більшість наукових праць присвячено соціологічному аналізу політичних процесів в Україні).

3. «Політична освіченість – це якість людини та/або соціальної групи, яка включає у себе здатність розуміти політичні процеси на більш глибокому рівні, здобувати та/або продукувати об'єктивні знання про політичну дійсність, використовувати ці знання у якості основи для своїх політичних дій. Ознаками політичної освіченості є: системність мислення (його не «чорно-білий» характер); здатність використовувати і аналізувати різні інформаційні джерела, а також перетворювати отриману інформацію на власне знання; здатність критично мислити і робити логічні висновки.

Якщо ж звернутися до власне емпіричних ознак, то результати відомих мені соціологічних досліджень, а також і моїх власних, люди, які роблять більш свідомий політичний вибір і не схильні піддаватися впливу ЗМІ, як

правило, мають декілька вищих освіт та/або науковий ступінь. Тобто, це люди, які займаються інтелектуальною працею, більш того, від якості та глибини їх інтелектуальних зусиль залежить їх професійне теперішнє і майбутнє.» (Респондент – доктор соціологічних наук; жінка; старше 60 років; значну наукових праць присвячено соціологічному аналізу політичних процесів в Україні).

4. «Політична освіченість – це коли людина володіє політичним знанням, коли вона обізнана щодо політичної ситуації в країні не з Інтернету, а з висококваліфікованих джерел, які мають високий ступінь довіри. Наприклад, це можуть бути наукові джерела (в тому числі, портали і сайти), що презентують результати досліджень з політичної проблематики тощо.

Політична освічена людина, на мій погляд, не схильна діяти емоційно. Це не означає, що вона взагалі не робить емоційних виборів. Утім, освічена людина завжди розуміє, що обирати Президента чи партію – це не те саме, що обирати сукню або зубну пасту. Вибір останніх двох цілком може бути здійснений під впливом емоцій або реклами, незалежно від рівня освіти і освіченості. Бо всі ми – живі істоти, навіть якщо маємо науковий ступінь. Всі ми живемо у соціумі, який не може не впливати на нас, бо це – протиприродно. Але Президент – то не сукня... Річ у тім (і це велика проблема нашої держави!), що політично освічена людина розуміє цю різницю, а неосвічена – ні...» (Респондент – кандидат соціологічних наук; чоловік; близько 40 років; викладає політичну соціологію та споріднені навчальні дисципліни; кандидатська дисертація з політичної проблематики).

5. Політична освіченість – це більш глибоке знання і розуміння політичної ситуації і політики в цілому. Щодо ознак, то, як мінімум, – це розуміння того, що таке політика. За власним досвідом можу сказати, що більшість людей не дасть відповіді на просте запитання «Що таке політика?». І це прикро. Саме це свідчить, що мало хто з пересічних українців розуміється на політиці навіть поверхнево. Утім, всі вони – виборці... І це ще

здвiчі прикріше...» (Респондент – кандидат соціологічних наук; чоловік; близько 40 років; значну наукових праць присвячено соціологічному аналізу політичних процесів в Україні).

6. «Політично освіченою є інтелігенція. Це – точно вам кажу. Подивіться, якими якостями володіє інтелігенція і ви побачите перелік якостей політично освіченої людини. Інтелігент – це не тільки інтелектуал але й патріот, який спрямовує свою інтелектуальну діяльність на користь своїй державі. Отже політично освічена людина – це інтелектуально розвинена людина, яка має тверду громадянську позицію, керовану любов'ю до своєї Батьківщини. Така людина ніколи не дозволить собі не голосувати, голосувати «просто так», голосувати «проти всіх» тощо. Вона завжди голосує «ЗА» конкретного кандидата або партію. При цьому її високий інтелектуальний рівень не дозволяє їй керуватися особистими симпатіями, тобто обирати політика, тому що він/вона «веселий», «хороший», «красень/красуня» та подібне. Оскільки інтелект нам потрібен для того, щоб робити правильний вибір, тобто такий, до якого був залучений мозок зі всіма його синтетично-аналітичними, індуктивно-дедуктивними та іншими подібними функціями.

Важливо розуміти, що не можна робити висновки про рівень політичної освіченості людини та/або групи, виходячи з реального політичного вибору. Іншими словами, помилковим буде висновок, що якщо людина проголосувала за «Іванова», а не за «Петрова», то це тупа і неосвічена людина. (Власне кажучи, такі висновки більш схильні робити політично неосвічені люди). Серед прихильників будь-якої політичної сили є як політично освічені, так і зовсім неосвічені люди. Треба дивитися, серед прихильників яких політичних сил більше інтелігенції (тобто політично освіченого електорату). Ото, дійсно, цікаві і показові можуть бути результати.» (Респондент – кандидат політичних наук; чоловік; близько 40 років; викладає політологію та споріднені навчальні дисципліни, значну

наукових праць присвячено соціологічному аналізу політичних процесів в Україні).

7. «Політична освіченість – це така характеристика людини або соціальної групи, що свідчить про стан її політичної культури. Від того, в якій мірі людина є політично освіченою, залежить характер її політичного вибору і поведінки, а саме те, наскільки вони є обґрунтованими та усвідомленими.» (Респондент – кандидат соціологічних наук; жінка; близько 50 років; викладає політично орієнтовані навчальні дисципліни, має значну кількість наукових праць, присвячених політичним процесам).

8. «Політична освіченість – це комплекс спеціальних політичних знань, аналітичних навичок і досвіду. Політично освічена людина завжди знає, в якій країні вона живе, до чого прагне і які політичні сили можуть допомогти їй реалізувати свої прагнення і сприяти розвитку всієї країни.» (Респондент – кандидат політичних наук; жінка; близько 40 років; працює у сфері політичної журналістики).

9. «Політична освіченість – це глибоке розуміння політичних процесів, що базується на знаннях, отриманих критично-аналітичним шляхом. Політично освічена людина добре вміє обробляти і використовувати інформацію. Для отримання цієї інформації вона використовує різноманітні джерела, в тому числі й ті, які схильні транслювати опозиційну щодо її політичних поглядів інформацію. Натомість, політично неосвічена людина, використовує тільки ті джерела, які транслюють приємну для неї інформацію, що співвідноситься з її політико-ідеологічною позицією, підкріплює її. Власне, такі схильності у використанні джерел і можуть слугувати емпіричними індикаторами політично освіченої або неосвіченої людини.» (Респондент – кандидат соціологічних наук; жінка; близько 40 років; викладає політичну соціологію і споріднені навчальні дисципліни; переважну кількість наукових праць присвячено саме політичним процесам).

10. «Політична освіченість – це якість людини або групи, що віддзеркалює багатомірність і глибину політичного мислення і оцінки політичних процесів. Ознакою політично освіченої людини усвідомлення відповідальності за свій політичні дії, усвідомлення того, що будь-який громадянин країни родить свій внесок у політичний розвиток на стан політики в цій країні. Політично освічена людина завжди буде голосувати на виборах. Більш того, приймаючи рішення, за кого віддати голос, політично освічена людина завжди буде керуватися знанням, а не чутками, плітками і тим брудом, яким переповнений Інтернет.» (Респондент – кандидат соціологічних наук; чоловік; близько 40 років; переважну кількість наукових праць присвячено саме політичним процесам).

Отримані результати дали можливість уточнити деякі індикатори політичної освіченості, а саме, ті з них, що вказують на: 1) раціональність політичної поведінки і вибору; 2) механізми продукування особистого політичного знання; 3) характер використання інформаційних джерел у якості базису для цього знання.

В цілому результати проведених нами фокусованих групових інтерв'ю та експертного опитування більш глибоко розкрили сутність політичної участі пересічних громадян, дозволили виявити певні індикатори їх політичної грамотності, отже можуть бути використані в якості інструментальної основи для проведення масштабного соціологічного дослідження щодо виявлення рівня політичної освіченості громадян України.

Ми виокремили наступні індикатори вимірювання політичної освіченості, які пропонуємо закладати у відповідний інструментарій:

а) політична грамотність (знання існуючих в сучасному світі та/або в державі ідеологій, розуміння відмінностей між різними ідеологічними позиціями; знання існуючих форм державного правління та розуміння їх особливостей, знання про діяльність органів влади, розуміння розподілу влади у країнах, того, хто і за що відповідає у владних структурах (наприклад,

розподіл повноважень Президента, Верховної ради, Кабінету Міністрів тощо); знання про загальні існуючі механізми політичної участі та найбільш вдалі і дієві механізми для власної країни; уміння і навички захисту власних і загальних громадянських і соціально-політичних інтересів);

б) політична компетентність (здатність використовувати власні політичні знання і навички, тобто весь потенціал політичної грамотності, в конкретних практичних ситуаціях, наприклад, при просуванні, відстоюванні, захисті власних і загальних громадянських і соціально-політичних інтересів, прав тощо);

в) раціональність вибору (розуміння особистістю, чому саме вона обирає/підтримує ту, чи іншу політичну силу, напрямок розвитку країни тощо, обґрунтованість політичного вибору);

г) об'єктивність (оцінка політичної ситуації, тих чи інших політичних подій тощо, яка є результатом співвідношення і власного аналізу різноманітної, різновекторної інформації);

д) усвідомлення індивідами впливу на свій політичний вибір ЗМК та ін., тобто того факту, що їх політична поведінка є скоріше емоційною, ніж раціональною.

2.4. Деякі результати апробації методики вимірювання рівня політичної освіченості сучасних українців

З метою апробації інструментарію нами було проведене пілотажне дослідження. Опитування проходило онлайн. Всього в дослідженні взяло участь 117 респондентів, з яких 74,4% – жінки та 25,6% – чоловіки.

Якщо подивитись розподіл за віком, то серед наших респондентів найбільше було саме молоді, а саме 35,9% опитаних – віком від 18 до 24 рр., 29,9% – від 25 до 31 рр., 9,4% – від 32 до 38 рр., 16,2% – від 39 до 45 рр., 5,1% – від 46 до 51 рр., 2,6% – від 52 до 58 рр., та 0,9% – від 59 до 65 рр.

Такий розподіл можна пояснити онлайн формою опитування, адже серед користувачів Інтернету, звичайно, більше молоді.

Відповідно до основної мети цього опитування, яка полягала у апробації інструментарію дослідження політичної освіченості, такі показники є припустимими, проте для глобального кількісного дослідження слід використовувати форми, які б змогли забезпечити репрезентативність.

Слід зазначити, що переважну більшість наших респондентів слід охарактеризувати як високоосвічених людей (за формальними показниками рівня освіти), а саме: 53,8 % мають вищу освіту (інститут, університет, академія, тощо); 15,4% мають дві або більше вищих освіти; 5,1% мають вчений ступінь. Більш детально розподіл респондентів за рівнем освіти представлено на рисунку 1.

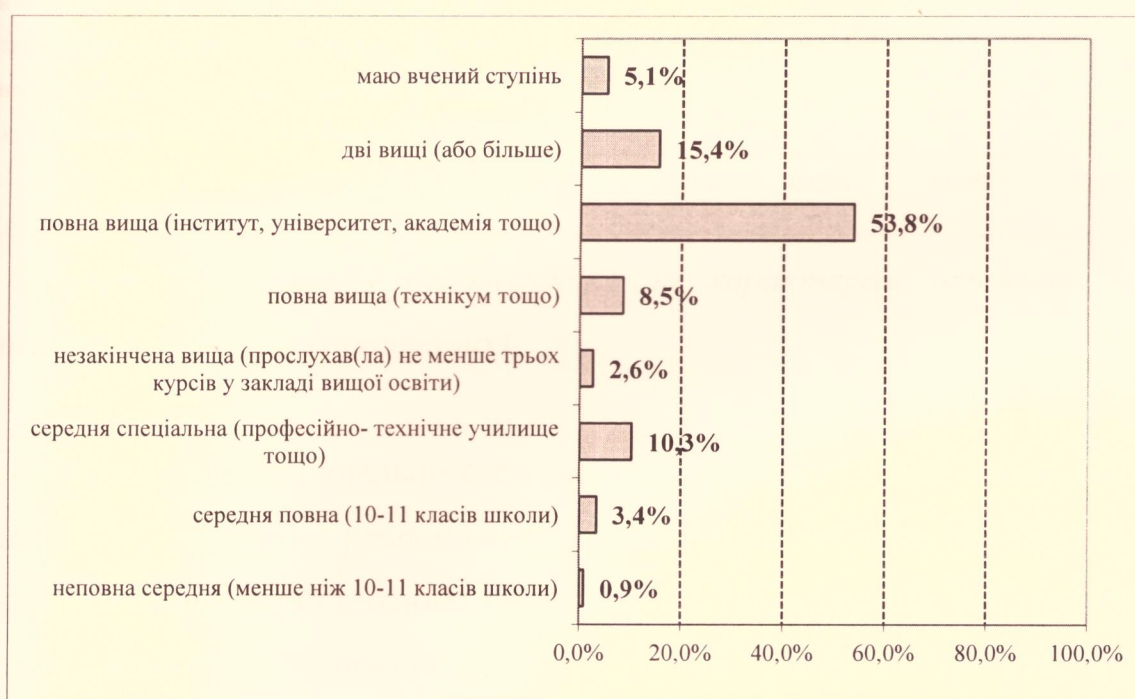

Рисунок 1. Розподіл респондентів за рівнем освіти (у %% до всіх, хто відповів).

Окрім того, ми вирішили, що для подальшого кореляційного аналізу буде важливим з'ясувати, яким є характер праці (або основної діяльності), якою займаються респонденти. В результаті ми отримали дані, які деякою мірою узгоджуються з інформацією про рівень освіти, а саме, ми з'ясували,

що 63,2% респондентів є представниками інтелектуальної праці. При цьому, 52,1% працюють на підлеглих посадах, а 11,1% – на керівних. Частка респондентів, які охарактеризували свою професійну діяльність є порівняно невеликою і складає 15,4%. Окрім того, серед наших респондентів були й такі, які відмітили, що вони тимчасово не працюють (на час опитування), або є домогосподарками(ами). Більш детально розподіл за характером основної діяльності представлено на рисунку 2.

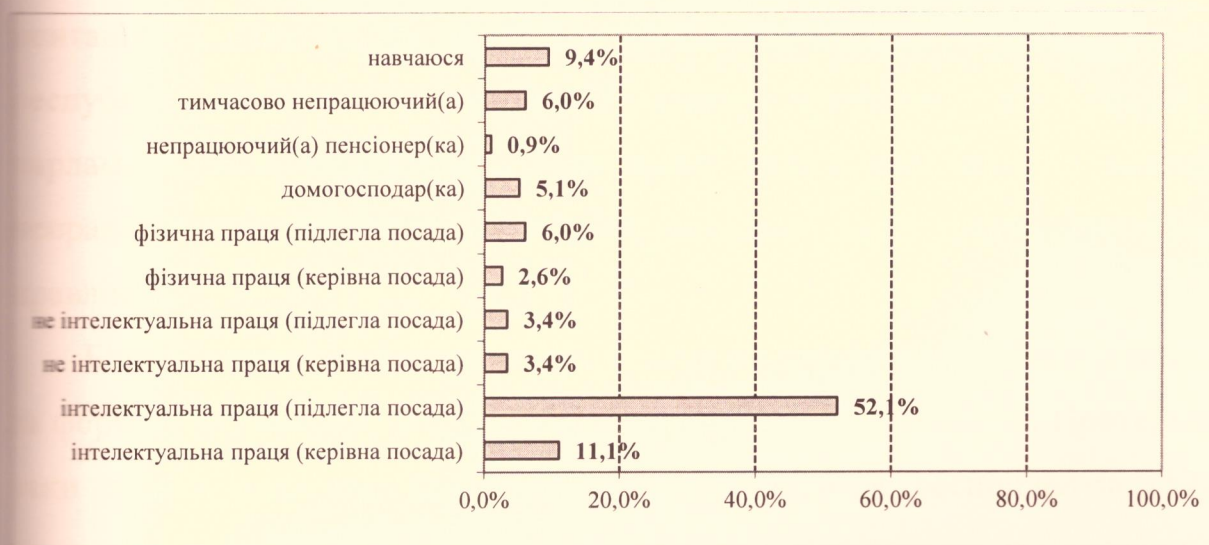

Рисунок 2. Розподілу респондентів за характером основного виду діяльності (у %% до всіх опитаних).

В розподілі за матеріально-економічним становищем найбільшу частку, а саме 43,6% складають респонденти, яким грошей вистачає для придбання товарів тривалого користування; при цьому 34,2% відповіли, що грошей їм вистачає лише на найнеобхідніше, а 5,1% – що грошей не вистачає навіть на найнеобхідніше. Також 15,4% респондентів відмітили, що грошей вистачає, щоб робити заощадження, дорогі покупки та на відпочинок, а 1,7% є настільки матеріально забезпеченими (на їх власну думку), що можуть ні в чому собі не відмовляти.

Для виявлення політичної освіченості ми задали питання, що відображували різні індикатори цього явища, такі, як: політична грамотність,

політична компетентність, раціональність вибору, об'єктивність, усвідомлення індивідами впливу ЗМК на свій політичний вибір.

Отже, один з блоків питань був орієнтований на визначення політичної грамотності респондентів. До цього блоку увійшли питання про форми державного правління, державного устрою та державного режиму, розуміння сфер відповідальності владних структур.

На питання щодо форми державного правління України менше третини опитаних, а саме 29,1% відповіли правильно, обравши варіант «змішана республіка», ще 5 респондентів навіть уточнили, що республіка парламентсько-президентська. При цьому решта респондентів відповіли неправильно, а 4,3% взагалі обрали вигадану нами форму державного правління.

Більше половини респондентів, а саме 61,5% правильно визначили, що за формою державного устрою Україна є унітарною державою. Проте, все ж таки досить великим, на нашу думку, є відсоток респондентів (17,1% опитаних), які обрали неіснуючі форми державного устрою, що вказує на їх (респондентів) необізнаність і неграмотність.

Щодо обов'язків Президента, 80,3% респондентів правильно відзначили, що він керує зовнішньою політикою, а 83,8% – що забезпечує державну незалежність та національну безпеку. Разом з цим, близько третини (28,2% опитаних) помилково вважає, що саме президент вирішує «з якими країнами світу краще підтримувати зв'язки, а з якими – ні», 17,1% переконані, що Президент забезпечує підвищення або зниження заробітних плат, прожиткового мінімуму тощо, 9,4 % помиляються, що президент призначає вибори, а 5,1% помилково думають, що президент визначає розмір та процедури нарахування і сплати пенсій.

На нашу думку, елементарне незнання обов'язків президента робить людей більш вразливими, більш піддатливими до маніпулювання перед виборами, легковірними щодо обіцянок, які не мають нічого спільного зі

сферою компетентної діяльності Президента країни. В той же час, як відомо, наші громадяни схильні критикувати Президента за відсутність певних результатів у тих сферах, в яких він не має повноважень.

Щоб перевірити обізнаність щодо політичної ситуації в країні, ми запитали у респондентів які політичні сили наразі функціонують у Верховній Раді нашої держави. Найбільші відсотки відповідають тим партіям, які, дійсно, пройшли до парламенту. Проте були і помилкові твердження. Так, наприклад, половина респондентів (50,4% опитаних) вважають, що партія «Опозиційний блок» присутня у Верховній Раді, 17,1% – що «Радикальна партія Ляшка», 7,7% – що «Соціалістична партія України» (хоча такої взагалі не існує). Був навіть і невеликий відсоток респондентів, які відповіли, що до парламенту України входить Комуністична партія. Це, на нашу думку, є показовим, враховувати, що партії з такою ідеологією є фактично забороненими з 2015 року. В цілому ж, як бачимо, «левова частка» опитаних помиляється щодо політичних сил, які впливають на політичні процеси в країні.

Інструментарій нашого дослідження передбачав запитання, орієнтовані на визначення раціональності політичного вибору, оскільки саме раціональність (за результатами проведеного нами аналізу актуальних літературних джерел, як і за результатами фокусованих групових інтерв'ю і експертного опитування). Так, 27,4% респондентів вважають свій вибір дуже виваженим, а 42,7%, що їх вибір є скоріше виваженим. При цьому більше половини (52,1% опитаних) відчують вплив ЗМК, проте, на їх погляд, у кінцевому результаті вони самі вирішують, чи піддаватися цьому впливу. 18,8% опитаних відмітили, що відчуючи вплив ЗМК, тільки інколи піддаються йому.

Лідерами серед джерел отримання інформації є соціальні мережі. Близько 67% опитаних вказали, що отримують інформацію про політичні процеси та події саме з соціальних мереж. Близько 66% опитаних вказали на

таке основне (для них) джерело інформації, як Інтернеті. Здивував нас той факт, що близько 50% респондентів розглядають телебачення як одне з основних джерел отримання політичної інформації.

Від себе відмітимо, що зазначені ЗМК є досить сумнівними і не гарантують правдивості та об'єктивності інформації. Більш надійні джерела використовує дуже мала частка опитаних. Лише 12,8% респондентів використовують представницькі сайти установ, підприємств, громадських та національних організацій, де інформація є, як мінімум, офіційною, та 1,7 % опитаних читають спеціалізовані журнали, в яких представлено експертну думку і науковий аналіз політичних процесів і подій.

Окрім того, ми просили респондентів, щоб вони оцінили за п'ятибальною шкалою свій рівень довіри до використовуваних інформаційних джерел (де 0 – взагалі не довіряю, а 5 – цілком довіряю). Ми отримали такі результати: 2,6% – взагалі не довіряють, 6,8% – мають вкрай низький рівень довіри, 27,4% – низький, 37,6% – середній, 23,1% – порівняно високий та 2,6% – цілком довіряють обраним ними джерелам.

В цілому ж можна зробити висновок, що довіра до ЗМК має місце. Проте в майбутньому, при більш детальному вивченні даного питання, варто проаналізувати кореляції між джерелами інформації та рівнем довіри до них.

Також при проведенні повномасштабного репрезентативного опитування цікаво буде дослідити взаємозв'язок між матеріально-економічним становищем та тим, як респондент оцінює важливість своєї політичної участі для розвитку суспільства та країни, адже, гіпотетично, громадяни з низьким рівнем матеріально-економічного добробуту можуть знецінювати своє соціальне значення і вплив на соціальну реальність.

Окрім того, на нашу думку, варто дослідити зв'язок між формами політичної участі та соціально-демографічними характеристиками респондентів, таким, як: рівень освіти, матеріально-економічне становище та вік. На нашу думку, зазначені характеристики цілком можуть біти факторами

впливу на вибір певних форм політичної участі (наприклад, вибір тих чи інших форм політичної активності може залежати від віку).

Інтерес становить і пошук зв'язку між тими чи іншими показниками політичної грамотності та використовуваними ЗМК, а також між тими самими показниками і здатністю відчувати вплив ЗМК.

Цікаво встановити, чи є зв'язок між політичною грамотністю та політичною участю взагалі. Адже, з одного боку, освічена людина знає шляхи впливу та є небайдужою, а з іншого – може бути пасивним спостерігачем, який розуміє всі процеси проте свідомо не хоче брати в них участь.

Для апробації інструментарію нами було побудовано декілька гіпотез, підтвердження або спростування яких може вказати на наявність або відсутність певних кореляцій між деякими ключовими ознаками.

Для перевірки гіпотез ми використовували ряд математико-статистичних методів, таких, як визначення критерію Хі-квадрат, та розрахунок, заснованих на цьому критерії коефіцієнтів зв'язку: Пірсона, Чупрова і Крамера. Як відомо, Хі-квадрат вказує на наявність/відсутність статистично значущого зв'язку між ознаками, а зазначені коефіцієнти – на силу цього зв'язку.

Нами було висунуто гіпотезу щодо існування зв'язку між рівнем освіти респондентів і тим, як саме вони схильні використовувати джерела інформації (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Матриця парних кореляцій між ознаками «Рівень освіти»
і «Обробка інформації»

Ознака «Рівень освіти» Ознака «Обробка інформації»	2) Середн я повна (10-11 класів школи)	3) Серед ня спеці альна	4) Неза- кін- чена вища	5) Повна вища (тех- нікум тощо)	6) Повна вища (універ- ситет, академія тощо)	7) Дві вищі (або більше)	8) Вчений ступінь	Усьо го
1) Так, ще декілька альтернативних джерел		4	1	2	7	2	2	18
2) Так, джерело, якому довіряю		2				2	1	5
3) Ніколи переві- ряю, ще декілька альтерн. джерел	2			1	10	1	1	15
4) Ніколи переві- ряю, джерело, якому довіряю				1	3	1		5
5) Рідко переві- ряю, декілька аль- тернативн. джерел				1	3	1		5
6) Рідко переві- ряю, джерело, якому довіряю								
7) Ніколи не пере- вряю, повністю довіряю ЗМК, які використовую								
8) Ніколи не пере- вряю, все одно яка інформація, неправдива					1			1
9) Я не використо- вую ЗМК								
10) Важко сказати				1				1
Усього	2	6	1	6	24	7	4	50

Провівши відповідні обчислення, ми виявили, що χ^2 -квадрат дорівнює 24,28 і він не є значущим. Отже, статистично значущий зв'язок між рівнем освіти і характером використання респондентами певних інформаційних джерел відсутній.

Підкреслимо, що на меті кореляційного аналізу ми мали не стільки виявлення реально існуючих зав'язків, скільки налічення певних тенденцій, що вказують на їх (зав'язків) наявність. Ми вважаємо неправомірним робити однозначні висновки про наявність/відсутність зав'язків за результатами обчислень, що були зроблені за нерепрезентативною вибіркою. Саме тому, всі математико-статистичні обчислення стосовно кореляцій, ми робили не на всій вибірковій сукупності, яка склала 117 людей, а тільки на 50 респондентах. Такий крок був обумовлений тим, що всі обчислення ми вимушені були робити «вручну», оскільки застосовуваний нами сервіс для проведення онлайн опитувань не передбачав функцій кореляційного аналізу.

У зв'язку із зазначеним, ми і отримали незначущий χ^2 -квадрат, адже цей критерій розрахований на дуже великі обсяги вибірки. Статистична незначущість χ^2 -квадрата в даному випадку, як і у всіх подальших випадках, описаних нижче, була цілком прогнозованою.

Тим не менш, на фоні незначущості χ^2 -квадрату, завжди є сенс порахунок коефіцієнтів кореляції. Так, застосувавши відповідні математико-статистичні формули і зробивши відповідні обчислення, ми отримали, що коефіцієнт спряженості Пірсона $C=0,6$ (що, за шкалою Чеддока свідчить про наявність помітного зв'язку). У той же час, Коефіцієнти Чупрова і Крамера, відповідно, $T = 0,22$ і $T_c = 0,23$ вказують на наявність слабого зв'язку.

Друга наша гіпотеза припускала зв'язок між рівнем освіти респондентів, та їх переконаннями щодо важливості своєї політичної участі для розвитку країни та суспільства (див. Табл. 2).

Таблиця 2

Матриця парних кореляцій між ознаками «Рівень освіти»
і «Ступінь значущості політичної участі»

Рів. осв. Ступінь знач. політ. участі	2) серед- ня повна (10-11 класів шк.)	3) серед- ня спеці- альна	4) незакін- чена вища	5) повна вища (технікум тощо)	6) повна вища (інститут, університет, академія тощо)	7) дві вищі (або більше)	8) маю- вчений ступінь	Усього
0		1			1	1	1	4
1		1			1	1		3
2				1	6			7
3	1		1	1	5	2		10
4	1	1			7	2		11
5		3		4	3	1	4	15
Усього	2	6	1	6	23	7	5	50

Зробивши відповідні обчислення, ми виявили, що χ^2 -квадрат дорівнює 26,83 і він, знову ж таки, не є значущим (з тієї ж причини, яку було описано у попередньому випадку). Отже, ми вирішили порахувати коефіцієнти кореляції. Порахувавши, ми отримали коефіцієнти Чупрова і Крамера, відповідно, $T=0,3$ і $T_c=0,33$. Такі коефіцієнти вказують на наявність вельми відчутного зв'язку, який за шкалою Чеддока характеризується як «помірний».

І третя висунута нами гіпотеза припускала наявність зв'язку між родом/сферою діяльності респондентів та формами їх політичної участі (див. Табл. 3).

Таблиця 3

Матриця парних кореляцій між ознаками «Форми політичної участі»
і «Характер професійної діяльності»

Форми політ. участі Характер профес. діяльн.	1) у виборах як виборець	2) у виборах – працюю	4) є активним членом партії	5) у мітингах, демонстраціях, страйках тощо	6) у написаннях звернень	7) обговорюючи знайомі	8) обговорюючи в Інтернеті	9) здійснюючи моніторинг інформації	У С Б О Г О	Середня кільк. форм участі на респондента
1) інтелект. праця (керівна посада)	6	2	4		1	3		2	18	2,6
2) інтелект. праця (підлегла посада)	22	2		3	3	11	4	12	57	2,2
4) не інтелект. праця (підлегла посада)	3					2	1	1	7	2,3
5) фізична праця (керівна посада)	1								1	1
6) фізична праця (підлегла посада)						1			1	1
7) домогосподар(ка)	1	2							3	1,5
8) непрацюючий(а) пенсіонер(ка)	1	1	1						3	3
9) тимчасово непрацюючий(а)	5	1		1		2	2	2	13	2,6
10) навчаюся	3	1		1	1	1		2	8	2,25
УСЬОГО	42	10	5	5	5	20	7	19	113	

Провівши відповідні обчислення, ми виявили, що Хі-квадрат дорівнює 39,33 і він не є значущий з тієї ж самої причини, що і в інших випадках. Отже ми порахували коефіцієнти кореляції і отримали коефіцієнт спряженості Пірсона $C=0,14$, що за шкалою Чеддока свідчить про наявність слабкого зв'язку. У той же час, коефіцієнти Чупрова і Крамера дорівнюють, відповідно, $T=0,32$ і $T_c=0,33$, вказуючи на наявність помірного зв'язку.

Оскільки наше дослідження мало пілотажний характер, а його вибірка не була репрезентативною для всього дорослого населення країни, наявність навіть слабкого зв'язку між ознаками є показовим і може свідчити про те, що, якщо вибірка буде більш об'ємною, точною і репрезентативною, швидше за все, слід очікувати більш високих коефіцієнтів в аналогічних випадках парних кореляцій.

ВИСНОВКИ

Україна, як (у минулому) частина радянської політичної і економічної системи, на переломі XX і XXI століть, відчула на собі всі складності інституційного «шоку». Громадяни практично не мали досвіду життя в незалежній державі, де кожен несе персональну відповідальність за якість свого життя та життя суспільства в цілому. Разом зі зникненням чіткої, регламентованої політичної структури почали виникати нові форми політичної взаємодії, які потребували певних навичок та знань.

Наразі необхідною умовою розвитку індивідів, певних соціальних груп і політичної системи в цілому є політична освіченість.

Перегляд спеціальної наукової літератури показав, що політична освіченість є важливою складовою політичної культури. Утім, попри значну соціальну важність, цей компонент не досліджений на достатньому рівні.

Для наукового осмислення політичної освіченості ми проаналізували існуючі концептуальні уявлення про політичну культуру як таку та самостійно сформулювали визначення політичної освіченості.

Отже, в рамках даної кваліфікаційної роботи політичну освіченість визначено як якість індивіда або групи, що характеризує загальний рівень його/її політичної грамотності та обізнаності (про діючу політичну систему держави, виборну систему, структуру політичної влади, систему диференціації політичних сил тощо), здатність використовувати засвоєні продукти минулого політичного досвіду і включати їх в свій власний досвід, в тому числі й електоральний.

Для більш глибокої інтерпретації такого складного явища, як політична освіченість, нами було проведене власне емпіричне дослідження, яке мало складну структуру і включило в себе фокусовані групові інтерв'ю з представниками різних вікових груп; експертне опитування і онлайн опитування (методом анкетування).

Фокусовані групові інтерв'ю були спрямовані на визначання основних індикаторів політичної освіченості, які можуть слугувати базисом для побудови інструментарію повномасштабного соціологічного опитування. Зі її результатами нами було з'ясовано, що в багатьох питаннях щодо політичних переконань респонденти різного віку мають абсолютно протилежні погляди. Цей факт ми враховували при складанні інструментарію, особливо при побудові гіпотез.

З метою доповнення результатів фокусованих групових інтерв'ю, в яких взяли участь пересічні громадяни України різного віку, нами було здійснене експертне опитування, спрямоване на уточнення індикаторів політичної освіченості. В опитуванні взяли участь 10 експертів, у якості яких виступили кандидати і доктори наук (7 і 3, відповідно), які спеціалізуються на політології та політичній соціології.

Спираючись на результати нашого теоретичного аналізу, як і проведених фокус-груп та експертного опитування, нами був сформульований ряд індикаторів політичної освіченості, які були закладені в основу інструментарію відповідного опитування, апробацію якого ми провели онлайн.

На основі теоретичних та емпіричних досліджень ми виявили, що політична освіченість відіграє значну роль у спрямуванні політичної поведінки. Узагальнюючи, можна сказати, що чим більш політично освіченими є індивіди (та/або групи), тим більш раціональною та обґрунтованою є їх політична поведінка. Конкретизуємо цей висновок наступними положеннями.

По-перше, індивід може протистояти маніпулюванню, а значить зберігається певна об'єктивність під час політичного вибору.

По-друге, політично освічені індивіди і групи, більш схильні до конструктивної, ніж деструктивної політичної поведінки. Політична освіченість забезпечує більш глибоке розуміння певних політичних проблем,

що сприяє формуванню об'єктивного бачення шляхів їх вирішення, як і тих політичних сил, які *реально* здатні це зробити.

По-третє, політичні дії політично освічених індивідів і груп будуть більш організовані, а не стихійні. Саме організована поведінка і є, з одного боку, наслідком, а з іншого – відображенням політичної освіченості, адже громадянин може раціонально мислити, продумувати свої вчинки, розуміти зв'язок між бажаним результатом та кроками і заходами, необхідними для його досягнення.

І нарешті, політична поведінка політично освічених індивідів і груп буде у високій мірі усвідомленою, тобто такою, що базується на раціональних засадах – цілях та цінностях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автайкин М. Словарь современного английского языка в картинках / М. Автайкин. – СПб. : Издательство: «ЛЕО», 2000. – 540 с.
2. Актуальные проблемы современной зарубежной политической науки: Рефератив. сб. / Под ред. Н. Н. Разумовича, К. С. Гаджиева, Ю. С. Пивоварова, А. Ф. Самбука. – Вып. 1. – М, 1990. – 350 с.
3. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : [монографія] / В. М. Бебик. – Київ : МАУП, 2003. – 424 с.
4. Богатова Е. Б. Факторы социально-психологической устойчивости избирателей к информационно-психологическим предвыборным воздействиям: автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Кострома, 2015. 27 с.
5. Бурдяк В. І. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В. І. Бурдяк, Н. Ю. Ротар. – Чернівці : Рута, 2004. – 328 с.
6. Вебер М. Основные социологические понятия / пер. з нем. М. И. Левиной // Избранные произведения. – М. : Прогрес, 1990. – С. 602–622.
7. Вебер Макс // Социология. Энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко и др. – Минск. : Книжный дом, 2003. – 730 с.
8. Вибори Президента України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2019. – Режим доступу: https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini.html. – Загол. з екрану (Дата зернення 11.11.2019).
9. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / Є. І. Головаха. – Київ : Фонд «Демократичні ініціативи», 1997. – 154 с.
10. Горлач М. І. Політологія: наука про політику : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.

11. Грамотность [Електронний ресурс] // Академик. – 2019. – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/14566>. – Загол. с екрана (Дата обращения 12.05.2019).
12. Григор'єв В. Вітчизняна політична культура в контексті теоретичного пошуку / В. Григор'єв // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 37–39.
13. Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання. Публічна дискусія до 25-річчя «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва». Київ, 6 березня 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>. – Загол. з екрану (Дата звернення 25.07.2018).
14. Гусєв В. Демонстрація політична / В. Гусєв // Політична енциклопедія. [Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – С. 197.
15. Державна служба статистики України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Загол. з екрану (Дата звернення 24.07.2019).
16. Дмитренко М. А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період / М. А. Дмитренко. – Київ, 2006. – С. 8–17.
17. За кого і чому збираються голосувати виборці? Рейтинги, мотивація вибору, завдання громадськості. Вибори-2012 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/polls/2012-year/vmlba_ndjweogjo_mnkwegkje.htm. – Загол. з екрану (Дата звернення 10.09.2019).
18. Кирилюк Ф. М. Політологія: навчально-методичний комплекс / Ф. М. Кирилюк. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 704 с.
19. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь : для студ. высших и средних педагогических учебных заведений. / Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. – М. : Изд-во «Академия», 2001. – С. 93–94.

20. Компетентность и компетенции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://txtb.ru/89/12.html>. – Загол. с экрана (Дата обрац. 8.04.2019).
21. Компетентність політична; Політична культура // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; За ред. М. П. Требіна. – Харків : Право, 2015. – 300 с.
Лепська Н. Компетентність політична / Н. Лепська // Політологія : навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівня акредитації / за наук. ред. Н. М. Хоми. – Львів : Новий світ-2000, 2014. – 779 с.
23. Липинський В. Листи до братів хліборобів: Про ідею та організацію українського монархізму / В. Липинський. – Видання Друге. – Нью-Йорк : Булава, 1954 – 470 с.
24. Лісеєнко О. В. Політична участь населення України: особливості, характер, форми [Електронний ресурс] // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Харків, 2010. – Режим доступу: <https://ondoc.logand.com/d/6086/pdf>. – Загол. з екрану (Дата звернення 12.09.2019).
25. Мелешкина Е. Ю. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / Е. Ю. Мелешкина. – М. : Изд-во «Весь мир», 2001. – 304 с.
26. Мельник В. А. Политология: учебник / В. А. Мельник. – Минск : Выш. шк., 2002. – С. 416–429.
27. Михальченко М. Політична свідомість / М. Михальченко // [Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – С. 590.

28. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – Київ : Стилос, 1998. – 278 с.
29. Нагорний В. Сутність проблеми політичної культури України / В. Нагорний // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 83–86.
30. Нечитайло І. С. Політична культура і політична освіченість: концептуалізація зв'язку крізь призму культуральної соціології Дж. Александера / І. С. Нечитайло // Політико-правова культура українського народу в контексті модерного державотворення : Збірка матеріалів XXXII Харківських політологічних читань, 12 квітня 2019 р., м. Харків. – С. 34–38. ✓
31. Огнев'юк В. Homo educatus. – Філософія. Політологія / Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2003. – Випуск 49-51. – С. 126–134.
32. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии: учебное пособие / Д. В. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.
33. Опитування громадської думки для оцінки змін в обізнаності громадян щодо громадських організацій та їхньої діяльності. Pact Inc., 2015-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/11840830095b58982de29a54.07265026.pdf>. – Загол. з екрану (Дата звернення 24.07.2018).
34. Орлов С. Ф. Політична культура як основа формування парламентаризму / С. Ф. Орлов // Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право. – 2013. – №3. – С. 34–48.
35. Основы духовной культуры: энциклопедический словарь педагога / [Под общ. ред. В. С. Безруковой]. – Екатеринбург, 2000. – 480 с.
36. Охременко И. В. Электоральное поведение: Теория вопроса: учеб. Пособие / И. В. Охременко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2002. – 52 с.

37. Оцінки виборчого процесу: наміри та мотиви голосування, довіра та симпатії [Електронний ресурс] // Соціологічна група «Рейтинг». – 2019. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenki_izbiratel'nogo_processa_namereniya_i_motivy_golosovaniya_doverie_i_simpatii.html?fbclid=IwAR0MBTfOU7qX3Ddi2GDZoxMAUht25PTSUt_CbNLTHTWAIWAroLKOM8LbFV4. – Загол. з екрану (Дата звернення 20.11.2019).
38. Панорама політичних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Вип. 9. – 88 с.
39. Політична культура: сутність, типи та функції. Політична свідомість. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/17566/>. – Загол. з екрану (Дата звернення 11.04.2019).
40. Політологія: теорія та історія політичної науки : Навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2014.html>. – Загол. з екрану (Дата звернення 11.11.2019).
41. Политическая культура населения Украины. Результаты социологического исследования / Е. Головаха, Н. Панина, Ю. Пахомов, Н. И. Чурилов и др. – Киев : Наукова думка, 1993. – 136 с.
42. Половко О. Політична субкультура / О. Половко // [Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – С. 696.
43. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь. – Київ : НІСД, 2017. – 56 с.
44. Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / [Под общ. ред. С. М. Вишнякова]. – М. : НМЦ СПО. – 1999. – 340 с.

45. Ротар Н. Участь політична / Н. Ротар // [Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. – Київ : Парламентське видавництво, – С. 742.
46. Рыжкова А. Г. Политическая культура: сущность и структура / А. Г. Рыжакова // Молодой ученый. – 2017. – №41. – С. 144–146.
47. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження / О. М. Рудакевич. – Т. : ТНЕУ, 2013. – 350 с.
48. Рудакевич О. М. Співвідношення понять «національна політична культура» та «етнополітична культура нації» / О. М. Рудакевич // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2010. – Вип. 4. – С. 78–83.
49. Рудакевич О. М. Формування національної політичної культури в контексті цінностей Європейського Союзу / О. Рудакевич // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2014. – Вип. 19(1). – С. 328–335.
50. Санистебан Л. С. Основы политической науки / пер. с исп. В. Л. Заболотного. М. : МП Владан, 1992. – 123 с.
51. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. – 420 с.
52. Теория политики: учебное пособие / [Под ред. Б. А. Исаева]. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
53. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-традиция, 2004. – 480 с.
54. Характер процесу усвідомлення [Електронний ресурс] / Психологія. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1633082637204/psihologiya/harakter_protseu_usvi_domlennya. – Загол. з екрану (Дата звернення 11.11.2019).

55. Характер процесу усвідомлення [Електронний ресурс] // Студопедія. – Режим доступу: <https://studopedia.org/13-96630.html>. – Загол. з екрану (Дата звернення 11.11.2019).
56. Циркін І. М. Формування демократичної політичної культури особистості в умовах трансформаційного суспільства : дис. ... кандидата політичних наук : спец. 23.00.03 / Ігор Маркович Циркін ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 190 с.
57. Як зробити українців менш вразливими до популізму? [Електронний ресурс] // Центр економічної стратегії. – 2017. – Режим доступу: <https://ces.org.ua/tag/%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC/>. – Загол. з екрану (Дата звернення 17.11.2019).
58. Abstention and voting behaviour in the 2009 European elections. Analytical summary [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/20150201PVL00062/Abstention-and-voting-behaviour-in-the-2009-European-elections>. – Загол. з екрану (Дата звернення 13.10.2019).
59. Alexander J. C. The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology / J. C. Alexander. – Oxford University Press, 2003. – 312 p.
60. Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Countries. Princeton, 1963. – 514 p.
61. Barbier J.-C. The Road to Social Europe: A Contemporary Approach to Political Cultures and Diversity in Europe / Barbier J.-C. – London : Routledge, 2013. – Pp. 12–27.
62. Kidwell K. S. Politics, Performativity, Autopoiesis: Toward a Discourse Systems Theory of Political Culture / K. S. Kidwell // Cultural Studies. – Critical Methodologies. – 2009. – № 9. – Pp. 533–558.

63. Kolenc J. Anthropological approach to political culture: the case of Slovenia / Kolenc J. // *Anthropological Notebooks*, 2012. – №18 (2). – Pp. 27–43.
64. Wegener B. Political Culture and Post-Communist Transition – A Social Justice Approach / Wegener B. // *Social Justice Research*, 2000, – Vol. 13. – № 2. – Pp. 75–82.
65. Political Culture and Leadership in Soviet Russia. From Lenin to Gorbachev / R. Tucker. – N.Y., L. 1987. – 217 p.
66. Pye L. Political Culture and Political Development / Pye L. – Princeton, 1965. – Pp. 15–31.
67. Rosebaum W. Political Culture / W. Rosebaum. – N.V. : Preger. – 1975. – 120 p.
68. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. By Gabriel A. Almond and Sidney Verba. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1963. – 562 p.
69. Verba S. Comparative Political Culture / Verba S. – Princeton, 1965. – 520 p.
/
Verba S., Schlozman K., Brady H. – Cambridge : Harvard University Press, – 640 p.

ДОДАТКИ

Додаток А
Програма соціологічного дослідження
(фокусовані групові інтерв'ю)

1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ РОЗДІЛ

Формулювання та обґрунтування проблеми

На сучасному етапі розвитку українського суспільства в умовах демократії, стає актуальною проблема політичної освіченості громадян України, так як, політичний плюралізм і вирішальна роль суспільства у формуванні політичної влади держави, вимагає від громадян усвідомленості і обґрунтованості прийняття свого рішення на виборах. Ключовими факторами впливу соціального середовища на індивіда і його політичну освіченість є власне рівень його освіти, соціалізація, взаємодія з іншими громадянами, ЗМІ та пропаганда певних цінностей, рід занять, особистісно-психологічні якості. Всі ці та інші чинники впливають на те чи інше відношення громадянина до політичної ідеології, політичній силі або до окремого кандидату і політичному лідерові.

У вітчизняній соціології політики проводиться достатньо опитувань громадян України, але частіше за все предметом дослідження виступають політичні орієнтації українців чи рівень довіри до різних державних структур. Нас же в свою чергу цікавить саме рівень політичної освіченості, фактори її формування та прояв в поведінці соціальних акторів. –

Об'єкт дослідження – громадяни України електорального віку (від 18 років), які проживають в м. Харків.

Предмет дослідження – політична освіченість.

Мета – визначити індикатори політичної поведінки пересічних громадян України (на прикладі громадян м. Харкова).

Завдання:

- виявити ступінь актуальності питань політики, мотивів переваги тих чи інших поглядів жителів Харкова;
- виявити найбільш популярні форми політичної участі серед Харків'ян;
- визначити мотиви голосування харків'ян на виборах;
- визначити джерела отримання інформації, що вплинула на політичний світогляд об'єкта дослідження;
- визначити ступінь піддатливості і рівень інформаційної грамотності громадян.

Інтерпретація понять

Теоретичний рівень

Політична освіченість – якість індивіда або групи, що характеризує загальний рівень його політичної грамотності та обізнаності (про діючу політичну систему держави, виборної системи, структуру політичної влади, систему диференціації політичних сил тощо), здатність використовувати засвоєні продукти минулого політичного досвіду і включати їх в свій власний досвід, в тому числі й електоральний.

Політична грамотність – сукупність знань громадянами своїх конституційних прав і обов'язків, розуміння механізмів дії і взаємодії складових політичного процесу та усвідомлення свого місця і ролі у цьому процесі; компетентне ставлення до ідеології та діяльності органів влади, необхідну передумову свідомої участі в діяльності тих чи інших політичних об'єднань.

Політична компетентність – здатність мобілізувати політичні знання, навички політичної поведінки і досвід політичної участі в умовах конкретної соціально-політичної ситуації.

Політична участь – дії, що вживаються соціальною спільністю, окремими громадянами і які мають за мету вплинути на державну політику,

управління державними справами або на вибір політичних лідерів на будь-якому рівні політичної влади, місцевому чи загальнонаціональному.

Політична поведінка – сукупність різноманітних внутрішніх рефлексій та практичної діяльності людини, як реакції на діючу політичну систему.

Емпіричний рівень

- включеність в політичну діяльність, членство в організаціях, участь в демонстраціях, мітингах;
- електоральна активність / пасивність, довіру до державних інститутів влади;
- актуальність проблем суспільства і політики, самоідентифікація, вплив факторів вибору тієї чи іншої партії;
- рівень суспільно-політичної освіченості, інтегрованість в існуючу політичну систему держави.

Операціональний рівень

- участь або неучасть в виборах;
- політична участь – активні форми, пасивні форми, відсутня;
- прихильність до певного форми державного правління, державного устрою, режиму;
- огляд політичних новин в різних ЗМІ – 1 джерело, 2-3 чи більше;
- повна довіра ЗМК, часткова, мінімальна.

Попередній системний аналіз об'єкта

Структурний аналіз громадян України електорального віку (від 18 років), які проживають в г. Харків.

1. Стать

1.1. Чоловіча

1.2. Жіноча

2. Вік

2.1. 18-68 років

3. Місце проживання

3.1. м. Харків

4. Освіта

4.1. неповна середня

4.2. середня повна

4.3. неповна вища

4.4. повна вища

Факторний аналіз

Макрорівень

- політична ситуація в країні;
- економічна ситуація в країні;
- освітня ситуація в країні;
- культурні традиції.

Мезорівень

- характер політичного режиму, домінуюча ідеологія, нормативно-правова база;
- ступінь стабільності, кон'юнктура ринку, бажання здійснювати свою життєдіяльність в рамках даної держави;
- доступність освіти, якість і рівень освіти, доступність інформації через ЗМІ;
- менталітет, національні стереотипи.

Мікрорівень

- політична свобода і політичний плюралізм в Харківській області, провідна партія регіону;
- середній рівень доходів харків'ян, кон'єктура ринку праці, характер промисловості регіону, рівень злочинності;
- кількість шкіл, вузів, характер домінуючих ЗМІ;

- національний склад, прикордонних територій з іншими державами, історична культурна спадщина регіону, рівень урбанізації.

Гіпотези

1. Ступінь актуальності питань політики, мотивів та переваги тих чи інших поглядів жителів Харкова відрізняється в різних вікових групах.
2. В цілому респонденти не є політично активними учасниками.
2. Респонденти використовують однотипні форми політичної участі.
3. Респонденти відчують вплив ЗМК, але піддаються йому.

2. МЕТОДИЧНИЙ РОЗДІЛ

Обґрунтування вибіркової сукупності

Генеральну сукупність дослідження становлять всі жителі Харкова. Дана група неоднорідна за своїм складом, соціально демографічними характеристиками. Виходячи з цілей і завдань дослідження, раціональним бачиться визначити вибірку сукупність з усіх жителів Харкова, єдиним обмеженням для яких буде українське громадянство і правомірність брати участь у виборах, яке в основному полягає в віці респондентів - від 18 років.

Пропонується відібрати 3 групи респондентів з різним віком: наймолодшу, середню та найстаршу.

Обґрунтування методу збору інформації

Виходячи з пізнавальних можливостей методів збору соціологічної інформації доцільним в якості основного є використання методу фокус-групи.

Фокусоване групове інтерв'ю – якісний метод дослідження, групове інтерв'ю, організоване у вигляді розмови кількох респондентів, зазвичай 6–12 осіб, на задану інтерв'юером-модератором тему. Він зручний, тому, що питання, які будуть задані респондентам, вимагатимуть осмислення, міркувань і обговорень.

Додаток Б

Гайд фокусованих групових інтерв'ю

Вступне слово, знайомство - 5 хвилин

Ключові питання (70 хвилин)

1. Як Ви думаєте, наскільки важливою і значущою є наша політичне участь.
2. А як ви взагалі розумієте політичну участь? Це - участь у чому саме?
3. Чи вважаєте ви себе активним політичним «учасником». Чому?
4. Як ви вважаєте, яке політичний устрій нашої країни?
5. Я маю на увазі: демократичний, ліберальний, тоталітарний та інше.
6. Чому ви вважаєте, що наш лад саме такий?
7. А що таке взагалі - демократія, лібералізм, авторитаризм, тоталітаризм? Наведіть приклади країн з усіма цими режимами.
8. Наведіть гасла, символи демократії, лібералізму, тоталітаризму і т.п.
9. Який політичний режим, на Ваш погляд, сприяє розвитку суспільства і особистості?
10. Чому?
11. Що ви знаєте про політичну систему нашої країни?
12. Які політичні партії у нас? Які ви знаєте?
13. Чи можете озвучити основні ідеї, напрямки цих партій?
14. З чим / ким у вас ці партії асоціюються?
15. Чи відчуваєте ви дефіцит політичного знання (для себе особисто, для молоді, ще для когось)?
16. Що б хотіли знати про нашу політичну систему (і можливо шукали інформацію про це), але зіткнулися з відсутністю необхідної інформації?
17. Чи можна всі ці партії розподілити за ліво-правої шкалою?
18. Що взагалі таке ліво-права шкала? (Якщо не знають розповісти).
19. Які з політичних сил нашої країни ближче до лівого, а які - до правого краю?

20. Чи знаєте ви, як розподіляються обов'язки між президентом, прем'єр-міністром, міністерствами і парламентом? Як? Назвіть ключові ролі цих суб'єктів політичної влади.
21. Як ви думаєте, чому деякі люди не ходять на вибори?
22. А ви ходите?
23. Як ви думаєте, чим керуються люди, роблячи свій політичний вибір? (Тут поміркувати якомога довше)
24. А ви чим керуєтеся?
25. Як ви думаєте, чи читають люди програми політичних партій?
26. А чи потрібно взагалі це робити?
27. А ви читали?
28. Як ви вважаєте, що / хто більшою мірою вплинуло на ваш політичний вибір?
29. Чи можете пригадати, подія, статтю, сюжет в ЗМК, Інтернеті тощо, дуже сильно змінив вашу думку про того чи іншого політика?
30. Чому ви повірили цій інформації?
31. Ви взагалі довіряєте інформації, яку транслюють ЗМК?
32. Якщо так, то якій? І які ЗМК?
33. Якщо ні, то чому?
34. Що є основою вашої довіри? Звідки ви знаєте, що на цю інформацію можна покладатися, як на правдиву?
35. Чи стикалися ви коли-небудь з почуттям, що вами маніпулюють?
36. Наведіть приклади ...
37. Звідки це почуття взялося?
38. Чи вважаєте ви себе людиною, яка легко вірить ЗМК, легко піддається маніпуляціям?
39. Як ви вважаєте, чи можуть ЗМК переконати ОСОБИСТО ВАС змінити свою думку про будь-кого, що-небудь. Якщо так, то про кого / про що?

40. Це стосується вашого політичного вибору?

41. Чи вважаєте ви свій політичний вибір особисто вашим рішенням?

42. Якщо так, то чому, якщо ні, то чому?

43. Коли ви йшли голосувати (не обов'язково в останні вибори, а взагалі, коли-небудь) ніколи не виникало у вас почуття, що вам нав'язали ваш вибір? Якщо виникало, то з чого ви це взяли, опишіть ситуацію докладніше.

44. І не дивлячись на це, ви все-одно проголосували ... Згідно нав'язаному або всупереч нав'язаному?

45. Як ви вважаєте, чи можуть ЗМК маніпулювати масовою свідомістю і мотивами політичного вибору? Якщо так, то наведіть приклади.

46. За допомогою чого вони це роблять? Що тут найефективніше працює?

47. Як ви вважаєте, який вплив на політичний вибір і політичну поведінку людини надає його: сімейне, матеріальне становище, рівень освіти, вік та інші характеристики (назвіть ще якісь).

Подяка і заключне слово (5 хвилин)

Додаток В

Інструментарій онлайн опитування «Політична освіченість харків'ян»

Доброго дня!

Запрошуємо Вас взяти участь в соціологічному опитуванні, яке присвячене важливим питанням політичної культури громадян України.

Опитування є анонімним. Отримані результати будуть використовуватися виключно в узагальненому виді.

З перерахованих варіантів відповідей оберіть, будь ласка, ті, які, відображають Вашу думку або напишіть свій варіант.

Дякуємо за Вашу увагу і приділений час!

АНКЕТА

1. Чи брали Ви участь в останніх парламентських виборах?

1) так 2) ні

2. Чи знайомились Ви з програмою політичної партії, за яку голосували на останніх парламентських виборах?

1) так 2) ні 3) важко сказати

3. Що найчастіше слугує підставою Вашого політичного вибору і взагалі ставлення до політиків? (оберіть **не більше трьох** найбільш вагомих для Вас підстав)

- 1) думка друзів та/або родичів
- 2) думка експертів (політологів, соціологів та/або інших спеціалістів)
- 3) думка улюбленого блогера та/або відомих людей з шоубізнесу та подібних
- 4) реклама по телебаченню та/або радіо
- 5) реклама у газетах, на білбордах та подібне
- 6) реклама у Інтернеті
- 7) інформація з Інтернету яку я сам/сама шукав і аналізував
- 8) обговорення різних кандидатів і партій у соціальних мережах
- 9) програми політичних партій і лідерів
- 10) інше (напишіть) _____

4. Як Ви вважаєте, наскільки важливою є Ваша політична участь для розвитку країни, суспільства?

--	--	--	--	--	--

(0 – взагалі не важлива; 5 – дуже важлива)

5. Чи можете Ви себе охарактеризувати як політично активного громадянина?

- 1) так, звичайно
- 2) скоріше так, чим ні
- 3) скоріше ні, чим так
- 4) ні, я не є політично активним(ою)

6. Як саме Ви берете участь у політичних подіях? (оберіть **не більше трьох** найбільш типових для Вас форм участі)

- 1) у виборах як виборець
- 2) у виборах – працюю на дільниці, у виборчій комісії тощо
- 3) працюю як агітатор за улюблену партію, партійного лідера
- 4) є активним членом політичної організації (партії та ін.)
- 5) у мітингах, демонстраціях, страйках тощо
- 6) у написанні звернень, листів, підписанні петицій щодо політичних питань
- 7) обговорюю політичні питання зі знайомими, родичами тощо

) обговорюю політичні питання в Інтернеті: на форумах, в соціальних мережах тощо

9) постійно здійснюю моніторинг інформації щодо політичних подій в країні і світі

10) інше (напишіть) _____

7. Оберіть форму державного правління в Україні

Реальну – тобто ту, що існує зараз	Ідеальну – тобто бажану
абсолютна монархія	абсолютна монархія
обмежена монархія	обмежена монархія
парламентська республіка	парламентська республіка
президентська республіка	президентська республіка
змішана республіка	змішана республіка
традиційне самодержавство	традиційне самодержавство
конституційна республіка	конституційна республіка
інше (напишіть) _____	інше (напишіть) _____
важко сказати	важко сказати

8. Оберіть форму державного устрою в Україні

Реальну – тобто ту, що існує зараз	Ідеальну – тобто бажану
унітарна держава	унітарна держава
федерація	федерація
конфедерація	конфедерація
обласна федерація	обласна федерація
автономна держава	автономна держава
інше (напишіть) _____	інше (напишіть) _____
важко сказати	важко сказати

9. Оберіть форму державного режиму в Україні

Реальний – тобто той, що існує зараз	Ідеальний – тобто бажаний
охлократичний	охлократичний
авторитарний	авторитарний
тоталітарний	тоталітарний
демократичний	демократичний
ліберальний	ліберальний
анархічний	анархічний
інше (напишіть) _____	інше (напишіть) _____

	важко сказати		важко сказати
--	---------------	--	---------------

10. Які, на Вашу думку, повноваження має Президент України? (оберіть **не більше трьох** повноважень, що, на Вашу думку, є найголовнішими для Президента)

- 1) керує зовнішньою політикою
- 2) призначає вибори
- 3) забезпечує підвищення або зниження заробітних плат, прожиткового мінімуму
- 4) призначає розмір оплати комунальних послуг
- 5) забезпечує державну незалежність та національну безпеку
- 6) нагороджує державними нагородами
- 7) вирішує з якими країнами світу краще підтримувати зв'язки, а з якими – ні
- 8) визначає розмір та процедури нарахування і сплати пенсій
- 9) інше (напишіть) _____
- 10) важко сказати

11. Які Ви знаєте політичні сили, що на сьогоднішній день представлені у Верховній раді України? (оберіть всі варіанти з перерахованих нижче, які відповідають вашій думці)

- Європейська солідарність»
- 2) «Опозиційний блок»
 - 3) Соціалістична партія України
 - Слуга народу»
 - Голос»
 - 6) «Радикальна партія Ляшка»
 - Опозиційна платформа — За життя»
 - Батьківщина»
 - 9) «Сила і честь»
 - 10) Комуністична партія
 - 11) «Муніципальний блок»
 - 12) «УкроП»
 - 13) інше (напишіть) _____

12. Як Ви вважаєте, якою є спрямованість найбільш відомих вітчизняних політичних сил?

Політична сила	Соціалістична	Соціал-демократична	Націонал-демократична	Націоналістична	Інше	Я не розуміюся на таких спрямованостях
Слуга народу						
Голос						
Батьківщина						

Опозиційна платформа						
Європейська солідарність						

13. Як Ви вважаєте, наскільки виваженим є Ваш останній політичний вибір (політичної сили, партії або Президента)?

- 1) цілком виваженим: я довго вивчав(ла) ідеологію різних політичних сил та/або лідерів, аналізував(ла), порівнював(ла) і тільки потім зробив(ла) свій вибір і відповідно проголосував(ла)
- 2) скоріше виваженим: мені добре знайома ідеологія та діяльність цієї політичної сили (цього політичного лідера) та/або я давно є її ідеологічним прихильником
- 3) скоріше не виваженим: мені не дуже добре знайома ідеологія та діяльність цієї політичної сили, але я слухав(ла) інших людей, їх думку, брав(ла) до уваги їх аргументацію і в кінці-кінців зробив(ла) свій політичний вибір на користь певної партії (та/або) лідера.
- 4) не вважаю свій вибір виваженим: для мене голосування на виборах – як традиція; найчастіше, за кого голосувати я вирішую прямо в день виборів або прямо на виборчій ділянці (чи щось подібне)
- 5) я взагалі (давно вже) не маю ніякого політичного вибору (та/або не голосую).
- 6) інше (напишіть) _____
- 7) важко сказати

14. З яких засобів масової комунікації ви отримуєте інформацію та дізнаєтесь політичні новини? (*оберіть не більше двох найчастіше використовуваних вами засобів*)

- 1) газети
- 2) спеціалізовані журнали
- 3) листівки, постери, білборди
- 4) радіо
- 5) телебачення
- 6) інформаційні портали в Інтернеті
- 7) соціальні мережі
- 8) блоги чи сторінки, які веде конкретна людина
- 9) авторські проекти
- 10) представницькі сайти установ, громадських та інших організацій
- 11) інше (напишіть) _____
- 12) важко сказати

15. Наскільки сильно Ви довіряєте засобам масової комунікації, з яких отримуєте інформацію?

--	--	--	--	--	--

(0 – взагалі не довіряю; 5 – цілком довіряю)

16. Чи перевіряєте Ви отриману зі засобів масової комунікації інформацію в інших джерелах? (*Увага! Перечитайте альтернативи відповіді до самого кінця і оберіть тільки одну, яка найбільш відповідає Вашій думці*)

- 1) так, обов'язково, використовуючи для цього ще декілька альтернативних джерел
- 2) так, звичайно, використовуючи для цього те перевірене джерело, якому довіряю
- 3) інколи перевіряю, коли йдеться про найбільш важливу для мене інформацію, використовуючи для цього ще декілька альтернативних джерел
- 4) інколи перевіряю, коли йдеться про найбільш важливу для мене інформацію, використовуючи для цього те перевірене джерело, якому довіряю
- 5) вкрай рідко перевіряю, використовуючи для цього ще декілька альтернативних джерел
- 6) вкрай рідко перевіряю, використовуючи для цього те перевірене джерело, якому довіряю
- 7) ніколи не перевіряю, оскільки повністю довіряю тим засобам масової комунікації, які використовую
- 8) ніколи не перевіряю, оскільки вся інформація, яка транслюється засобами масової комунікації, неправдива
- 9) я не використовую засоби масової комунікації
- 10) важко сказати

17. Чи відчуваєте Ви, що засоби масової комунікації (в тому числі й Інтернет) спрямовують вашу поведінку, керують Вами або вашим вибором того чи іншого продукту (зокрема, політичного) та подібне?

- 1) так, я відчуваю цей вплив, завжди піддаюся йому і нічого не можу вдіяти з цим
- 2) так, я відчуваю цей вплив, іноді піддаюся... Утім я сам(а) вирішую, піддаватися, чи ні
- 3) так, я відчуваю цей вплив, утім я можу керувати своїми відчуттями і поведінкою і сам(а) вирішую, чи піддаватися мені такому впливу
- 4) частково відчуваю вплив тільки у поодиноких випадках
- 5) засоби масової комунікації ніколи не справляють на мене впливу
- 6) інше(напишіть) _____
- 7) важко сказати

18. Вкажіть, будь ласка, рівень Вашої освіти

- 1) неповна середня (менше ніж 10-11 класів школи)
- 2) повна середня (10-11 класів школи)
- 3) середня спеціальна (професійно-технічне училище тощо)
- 4) незакінчена вища (прослухав(ла) не менше трьох курсів у закладі вищої освіти)

- 5) повна вища (технікум тощо)
- 6) повна вища (інститут, університет, академія тощо)
- 7) дві вищі (або більше)
- 8) маю вчений ступінь
- 9) інше (напишіть) _____

Оберіть основний(у) рід/сферу вашої діяльності, зокрема професійної

- 1) інтелектуальна праця (керівна посада)
- 2) інтелектуальна праця (підлегла посада)
- 3) не інтелектуальна праця (керівна посада)
- 4) не інтелектуальна праця (підлегла посада)
- 5) фізична праця (керівна посада)
- 6) фізична праця (підлегла посада)
- 7) домогосподар(ка)
- 8) непрацюючий(а) пенсіонер(ка)
- 9) тимчасово непрацюючий(а)
- 10) навчаюся
- 11) інше (напишіть) _____

20. Визначте своє матеріально-економічне становище

- 1) грошей не вистачає навіть на найнеобхідніше
- 2) грошей вистачає лише на найнеобхідніше
- 3) грошей вистачає для придбання товарів тривалого користування
- 4) грошей вистачає, щоб робити заощадження, дорогі покупки та на відпочинок
- 5) ні в чому собі не відмовляю
- 6) важко сказати

Оберіть той віковий інтервал, до якого Ви можете себе віднести, виходячи з того, скільки Вам зараз (на момент опитування) повних років

10) 79 і більше

Позначте свою стать: 1) чоловіча 2) жіноча

Дякуємо за участь в опитуванні!

АНОТАЦІЯ

Дипломну роботу присвячено дослідженню структури та функцій політичної освіченості та її впливу на поведінку індивідів і груп.

Об'єкт даної кваліфікаційної роботи – політична освіченість.

Предмет – політична освіченість як фактор політичної поведінки індивідів і груп.

Мета роботи полягає у визначенні ролі політичної освіченості у спрямуванні політичної поведінки індивідів і груп.

Структура роботи включає в себе: вступ, два розділи і шість підрозділів, висновки, список використаних джерел, додатки.

У теоретичній частині роботи розкриваються окремі положення теорій Г. Алмонда, Е. Баталова, С. Верби, Т. Парсонса, В. Парето, а також праць зарубіжних і вітчизняних соціологів, присвячених проблематиці політичної культури, вивченню факторів її формування, її структурних складових.

У практичній частині роботи наводяться результати загальноукраїнських моніторингів і опитувань, проведених вітчизняними соціологами та соціологічними службами, а також результати авторських досліджень: фокусованих групових інтерв'ю (три фокус-групи: $n_1=8$, $n_2=7$, $n_3=7$); експертного опитування ($n=10$); онлайн опитування на тему: «Політична освіченість харків'ян» ($n=117$).

У висновку формулюється основний підсумок щодо ролі політичної освіченості у спрямуванні політичної поведінки індивідів і груп.

Загальний обсяг роботи – 94 сторінки, з них основного тексту – 70 сторінок, літературних джерел – 70.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА; ПОЛІТИЧНА ОСВІЧЕНОСТІ; ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА; ПОЛІТИЧНА ГРАМОТНІСТЬ; ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ; ОБ'ЄКТИВНІСТЬ; РАЦІОНАЛЬНІСТЬ.

АННОТАЦИЯ

Дипломная работа посвящена исследованию структуры и функций политической образованности и ее влияния на поведение индивидов и групп.

Объект данной квалификационной работы – политическая образованность.

Предмет – политическая образованность как фактор политического поведения индивидов и групп.

Цель работы состоит в определении роли политической образованности в направлении политического поведения индивидов и групп.

Структура работы включает в себя: введение, две главы и шесть подразделов, выводы, список использованных источников, приложения.

В теоретической части работы раскрываются отдельные положения теорий Г. Алмонда, Э. Баталова, С. Вербы, Т. Парсонса, В. Парето, а также трудов зарубежных и отечественных социологов, посвященных проблематике политической культуры, изучению факторов ее формирования, ее структурных составляющих.

В практической части работы приводятся результаты всеукраинских мониторингов и опросов, проведенных отечественными социологами и социологическими службами, а также результаты авторских исследований: фокусированных групповых интервью (три фокус-группы: $n_1=8$, $n_2=7$, $n_3=7$); экспертного опроса ($n=10$); онлайн опроса на тему: «Политическая образованность харьковчан» ($n=117$).

В заключении формулируется основной вывод о роли политической образованности в направлении политического поведения индивидов и групп.

Общий объем работы – 94 страницы, из них основного текста – 70 страниц, литературных источников – 70.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА; ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОБРАЗОВАННОСТЬ; ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ; ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГРАМОТНОСТЬ; ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ; ОБЪЕКТИВНОСТЬ; РАЦИОНАЛЬНОСТЬ.

SUMMARY

The research project is dedicated to exploration of the structure and functions of political education and its influence on the behavior of individuals and groups.

The object of this research is political education.

The subject is the political education as a factor in political behavior of individuals and groups.

The purpose of the research is to determine the role of political education in guiding of the political behavior of individuals and groups.

The structure of the work includes: introduction, two chapters and six paragraphs, conclusion, references, appendices.

In the theoretical part of the research foundations of the theories of G. Almond, E. Batalov, S. Verba, T. Parsons, V. Pareto have been disclosed, as well as the works of foreign and domestic sociologists on the problems of political culture, the study of the factors of its formation, its structural components are given.

The empirical part of the research presents the results of all-Ukrainian monitoring and surveys conducted by national sociologists and sociological services are presented, as well as the results of author's research: focused group interviews (three focus-groups: $n_1=8$, $n_2=7$, $n_3=7$); expert survey ($n=10$); online survey on the topic: "Political education of Kharkiv residents" ($n=117$).

Research project: 94 pages, main text is 70 pages, reference sources – 70.

KEYWORDS: POLITICAL CULTURE; POLITICAL EDUCATION; POLITICAL BEHAVIOR; POLITICAL LITERACY; POLITICAL COMPETENCE; OBJECTIVITY; RATIONALITY.